

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет української філології та журналістики
Кафедра української мови

Дипломна робота
магістра

з теми: **Деривація новоутворень в українській мові**
(на матеріалі засобів масової інформації)

Виконала:

студентка 2 року навчання освітнього
ступеня “магістр” групи FUkrb1-M18z
спеціальності 035 Філологія (Українська
мова і література)

Курик Олеся Ярославівна

Керівник:

Коваленко Н.Д., кандидат філологічних
наук, доцент кафедри української мови

Рецензент:

Почапська О.І., кандидат наук із
соціальних комунікацій, ст. викладач
кафедри журналістики

Кам'янець-Подільський – 2019 рік

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	3
ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	3
ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1	
НОВА ЛЕКСИКА ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ РОЗВИТКУ МОВИ	
1.1. З історії фіксування й вивчення нових слів в українській мові	9
1.2. Поняття <i>неологізму</i> в лексико-семантичній системі мови	40
Висновок до розділу	50
РОЗДІЛ 2	
МОРФОЛОГІЧНІ СПОСОБИ ТВОРЕННЯ НЕОЛОГІЗМІВ	
2.1. Суфіксальний словотвір	51
2.1.1. Суфіксальний словотвір іменників	51
2.1.2. Суфіксальний словотвір прикметників	62
2.1.3. Суфіксальний словотвір дієслів	66
2.2. Префіксальний словотвір	72
2.2.1. Префіксальний словотвір іменників	72
2.2.2. Префіксальний словотвір прикметників	74
2.2.3. Префіксальний словотвір дієслів	74
2.3. Префіксально-суфіксальний словотвір	75
2.4. Нові слова, утворені способом складання	77
Висновок до розділу	80
ВИСНОВКИ	82
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	85

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АУС-74	– Англо-український словник... – К., 1974 [93]*
Вітч.	– Вітчизна (журнал)
ГУ	– Голос України (газета)
ЗВУ	– За вільну Україну (газета)
ЛУ	– Літературна Україна (газета)
МГ	– Молода Галичина (газета)
СУМ	– Словник української мови: В 11 т. [125]
ТБ	– Телебачення України
УК	– Урядовий кур'єр (газета)
УРСС	– Українсько-російський словотворчий словник [118]
УШ	– Український шлях (газета)
ФС	– Фінансовий словник... [100].

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

“Вечірній Київ” (газета, Київ)
 Вітчизна (журнал, Київ)
 “Голос України” (газета, Київ)
 “День” (газета, Київ)
 “Діло” (газета, Львів)
 “Експрес” (газета, Львів)
 “За вільну Україну” (газета, Львів)
 “Літературна Україна” (газета, Київ)
 “Молода Галичина” (газета, Львів)
 “Тиждень” (газета, Львів)
 Телебачення України
 “Урядовий кур'єр” (газета, Київ)
 “Україна молода” (газета, Київ)
 “Український шлях” (газета, Львів)
 “Час/Time” (газета, Львів-Київ).

* У квадратних дужках – порядковий номер видання у Списку використаної літератури.

ВСТУП

Як відомо на мову впливають зміни, які відбуваються в природі та суспільстві. Мова ніколи не зупиняється у своєму розвитку, який є об'єктивним та перманентним і взаємозумовлюється поступальним рухом людського суспільства взагалі й кожної особистості зокрема. Проблеми лінгвального освоєння дійсності (як гносеологічний фактор), закономірне прагнення до поглиблення інформативності та місткості висловлюваного (як фактор інтелектуалізації мовлення), зближення культурологічних сфер народів світу (як історичний фактор) спричиняють постійні зміни в українській мові.

Актуальність теми дослідження. Інноваційні процеси в українській лексиці неодноразово були об'єктом аналізу в межах окремих часових зрізів. Так, у циклі статей, що виходили у Вістях АН УРСР за 1939 рік під загальною назвою “Словесні новини”, І. Г. Співак розглядав шляхи і засоби збагачення лексики української мови першої половини ХХ ст. Зміни в словниковому складі української мови за період другої світової війни вивчав І. Й. Тараненко [70-73].

Питання нового в мові української газети висвітлював у багатьох статтях І.Ю.Шашкін [84-86] (у 1965 році свої спостереження над новою лексикою він виклав у монографії [87]). Процес неологізації лексики української мови в 50-70-х роках ХХ століття аналізували Москаленко А. А. [43], Присяжнюк В. З. [52], Фещенко М. М. [80], Терещенко О. С. [74] та інші. Попри вимушену заідеологізованість висновків у працях цих мовознавців подано багатий і цікавий фактичний матеріал, який дає змогу уявити характер функціонування української мови в радянський період.

Лексичні зміни в українській мові початку ХХ століття відображено в монографії Муромцевої О. Г. “Розвиток лексики української літературної мови в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.” [45].

Окремим аспектам інноваційного процесу в лексиці української мови 90-х років ХХ ст. присвячено дисертаційні дослідження В. В. Герман

“Індивідуально-авторські неологізми (оказіоналізми) в сучасній поезії (60-90 рр.)” [13] та І. А. Самойлової “Процеси семантичної деривації в лексиці СУЛМ (на матеріалі неологізмів 70-90-х рр.)” [59].

Найвиразніше відображає динаміку мови її лексичний склад, на розвиток якого сильно впливає позамова дійсність. Будь-які нові поняття, що стають набутком колективного мовного мислення нової епохи, потребують номінації; поява нових продуктів людської діяльності приводить до виникнення нових назв, формування нових галузей науки стимулює творення нових термінів і т.д.

Особливо активно проходив інноваційний процес у ХХ ст., коли посилювався вплив на мовну систему з боку зовнішніх чинників: продуктивних сил, що розвиваються у планетарному масштабі; науки й техніки, які щораз глибше проникають у повсякденне буття людини; процесу удосконалення форм суспільного життя; сформованого глобального інформаційного простору; доступних засобів масової комунікації.

І все ж неологізація мови зумовлюється передусім внутрішніми тенденціями мови, система якої несе в собі потенційні можливості до розбудови. Цьому сприяють такі внутрішньомовні фактори, як тенденція до економії мовних засобів, їх уніфікації, прагнення до системності на всіх мовних рівнях, дія закономірностей формальної або семантичної аналогії, тяжіння до розрізнення номінацій з різною внутрішньою формою, а також завдання експресивно-емоційної стилістичної виразності. Ці чинники визначають характер словотвірного потенціалу нових слів, системні взаємозв'язки всередині різних тематичних груп слів, переносне вживання слова зі стилістичною метою.

Поповнення лексики відбувається постійно і є одним із виявів життя мови. Ця діяльність (свідома й несвідома) мовців триває з покоління в покоління.

Синхронний вплив зовнішніх та внутрішніх причин зумовив упродовж ХХ ст. бурхливий інноваційний процес у планетарному масштабі і появу нової

галузі лексикології – неології. У багатьох країнах світу (Великобританія, Росія, США, Франція, Японія), починаючи з 50-х років XX століття, сформувалися центри неології, які займаються питаннями культури мови, стандартизації, організовують інформаційно-довідкову службу, укладають словники [104 – 111; 120].

Здатність мови збагачувати свій словниковий склад свідчить про її динамічний характер. Найрегулярніше лексичні інновації виявляються у науковій літературі й у пресі. Кількість новотворів, які фіксують у друкованих та електронних засобах масової інформації, зростає щороку. Постійне оновлення лексичної системи української мови відбувається:

- 1) за допомогою морфологічних, морфолого-синтаксичних, лексико-синтаксичних способів творення слів (виникають нові слова);
- 2) внаслідок внутрішньої семантичної розбудови слова на базі метафори та інших переносів найменувань (виникають нові значення);
- 3) шляхом позичання нових слів з інших мов (споріднених і неспоріднених);
- 4) шляхом повернення до активного вжитку слів, що донедавна входили в пасивний пласт лексики.

Дослідження процесу неологізації в мові завжди передбачає його фахову нормативну оцінку. На сучасному етапі розвитку української мови, коли її лексична система поповнюється іншомовними словами, нарізла гостра потреба докладно проаналізувати джерела, шляхи й способи проникнення таких запозичень, а також з'ясувати їх доцільність і перспективність функціонування у мові. Адже надмірне захоплення запозиченою лексикою призводить до засмічення мови, до нівеляції її питомих національних рис.

Збирання й лексикографічне опрацювання нових слів, значень слів і висловів є важливим з боку суспільно-історичного, культурно-пізнавального та лінгвістичного. Аналіз складу, структури, функцій новотворів чи нововходжень сприяє вирішенню багатьох часткових питань лексикології, граматики, стилістики. Для лінгвістів новації в лексиці є матеріалом для

вивчення шляхів розвитку мови, її взаємозв'язків із суспільством. Аналіз цих процесів допоміг би відповісти на запитання, коли, як і чому народжуються чи входять в літературну мову нові слова, які з них приживаються в мові, а які так і залишаються маловживаними чи вжитими один раз, випадково. Для пересічного члена мовного колективу необхідність фіксації нових слів зумовлена потребою зорієнтуватися в потоці нового, щоб вільно спілкуватися й отримувати інформацію.

Мета дипломної роботи магістра – проаналізувати способи словотворення лексичних інновацій в українській мові кінця XX – початку XXI ст.

Мета передбачає розв'язання таких **завдань**:

- поглянути на історії фіксування неологізмів;
- виявити на матеріалі сучасної української періодики склад нових слів і реєстр нових значень, що увійшли в українську мову;
- дослідити шляхи входження нових запозичень, способи їх уживлення в лексичну систему української мови та простежити ті зміни, які відбуваються внаслідок цього в системно-структурних відношеннях між словами;

Об'єктом нашого дослідження обрано мову сучасної української періодики. **Предметом дослідження** стали нові слова (утворені на базі української мови та запозичені з інших мов), а також нові значення слів, що усталилися в українській літературній мові кінця XX – початку XXI ст.

Методи дослідження. При дослідженні інноваційних процесів у лексичній системі української мови використано описово-аналітичний метод з елементами статистичного й порівняльного аналізу.

Джерельною базою роботи є картотека, укладена за матеріалами україномовної періодики 90-х років XX ст. Добір матеріалу здійснено із газет “Літературна Україна”, “Голос України”, “Тиждень”, “Молода Галичина”, “День”, “Діло”, “Поступ”, “Урядовий кур'єр” тощо.

Наукова новизна результатів дослідження. У роботі на новому лексичному матеріалі показано основні тенденції в оновленні словникового

складу сучасної української літературної мови; проаналізовано найпродуктивніші способи творення нових слів на базі питомих та іншомовних коренів та закономірності словотвірної адаптації нових запозичень; визначено семантичну базу формування нових значень відомих слів; узагальнено критерії оцінки нових слів української мови з погляду літературної норми .

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що їх можна використати у процесі викладання курсу лексикології сучасної української літературної мови та спецкурсів, у проведенні спецсемінарів; для укладання словників неологізмів, іншомовних слів чи як доповнення до тлумачного словника української мови.

Апробація результатів дослідження. Апробація результатів дослідження. Основні положення роботи обговорювалися на засіданнях кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. З теми дипломної роботи магістра підготовлено науковий виступ “Суфіксальний словотвір іменників-неологізмів (на матеріалі періодики)” на наукову конференцію студентів та магістрантів за підсумками НДР у 2017-2018 навчальному році.

Обсяг і структура роботи. Робота складається із переліку умовних скорочень, переліку використаних джерел, вступу, двох основних розділів, висновків та списку використаної літератури, що налічує 133 позиції. Загальний обсяг роботи – 95 сторінок.

РОЗДІЛ 1

НОВА ЛЕКСИКА ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ РОЗВИТКУ МОВИ

1.1. З історії фіксування й вивчення нових слів в українській мові

В українському мовознавстві, зокрема в лексикографії, питання виникання нових слів та проблеми ставлення до них завжди були серед актуальних. Ще в давньоукраїнську добу перші укладачі словників поставали перед дилемою – як найточніше перекласти українською мовою давньогрецькі чи церковнослов'янські слова. Інколи це спонукало лексикографа до новотворення^{*}. Надалі, незважаючи на те що довший час не було сприятливих умов для розвитку української мови, а, отже, і для її вивчення (а, можливо, якраз упереч цьому), увага до творення нових слів усе ж була постійною і сформувалося своєрідне бачення проблеми розвитку лексичного складу мови. Українська неологія сягає середини XIX століття, коли виникла потреба до укладання словників, насамперед, двомовних, щоб “пояснювати архаїчні, діалектні і взагалі незрозумілі слова, що траплялись у творах, писаних українською мовою” [42, с. 45]. Тоді в першому номері журналу “Основа”, у замітці з проханням до всіх читачів подавати відомості про народну українську мову, редакція серед настанов висловила побажання до авторів нових слів “пояснити... – якими міркуваннями він керувався, створюючи нові слова для передавання нових понять і для назви предметів, які не ввійшли ще в народне життя, і чому він надав переваги своєму слову, а не тому, яке з таким же значенням уживається в народній мові, в усній словесності, чи в писемних, старих і найновіших творах” [49, с. 2-3].

Це чи не один із перших сформульованих в україністиці постулатів, який регламентує правила створення нових слів, їх тлумачення та доцільність лексикографічного опрацювання. Тут чітко обумовлено причину створення нових слів – називати нові поняття і нові предмети; вказується на можливість добору таких назв із народної мови; також редакція вимагає переконливої

^{*} П. Житецький, наприклад, закидав (хоч і не зовсім справедливо) невідомому авторові “Синоніми словенороської” надмірне “кування” нових слів.

аргументації на підтримку новотвору. Більшою чи меншою мірою такий спосіб оцінювання нової лексики зберігся в українському мовознавстві й дотепер.

Однак у процесі опрацювання української лексики виважений підхід до новотворів чи запозичень побутував нечасто. Думки науковців, письменників, критиків часто різко контрастували: від цілковитого заперечення доцільності нових слів до прагнення збагатити мову швидко й водночас, створюючи нові слова сотнями лише для одного словника.

Першим словником сучасної української мови, виданим не як додаток до літературного твору, був словник Ів. Войцеховича “Собраніє слівъ малороссійскаго наречія” (1823 р.). Цей словник відобразив потребу тогочасного українського суспільства збирати й опрацьовувати лексичний матеріал не лише задля з’ясування значень незрозумілих для російських читачів слів, але й насамперед як доказовий аргумент у дискусіях про літературний статус української мови. Своїм багатим реєстром він засвідчив український лексичний потенціал.

Однак робота збирачів не обмежувалася лише записами народного слововживання. Незалежно від позиції авторів до словника потрапляло дещо з того лексичного матеріалу, що відображало особу автора, його освітній рівень, ідейні настанови, культурні та наукові зацікавлення. Це виявлялося у внесенні до словника позичених слів з інших мов (близькоспоріднених слов’янських – польської, російської або західноєвропейських, якими вільно володіла інтелігенція того часу, – французької, німецької).

Відповідно до призначення перекладних словників, а саме такими були чи не всі словники XIX ст., автори творили багато нових слів, якщо в народній мові не знаходили відповідника до якогось слова. Укладачі вважали своїм правом і обов’язком створити нове із наявного українського лексичного матеріалу. Враховуючи наявність чи відсутність у словниках нових (створених або запозичених) слів, усі українські лексикографічні праці того періоду можна умовно розподілити на дві групи.

Перша – це словники, автори яких дуже обережно ставилися до поповнення української лексики, а тому засвідчували в словниках лише наявні в народному мовленні слова. Друга група – це словники, до реєстру яких укладачі сміливо вносили слова іншомовні та спеціально витворені (переважно їх конструювали автори), яких не було в народній мові.

Перша загальновизнана і прихильна настанова щодо утворення нових слів стосувалася, і це закономірно, наукових та суспільно-політичних термінів. Її сформулював М. Левченко у статті “Заметки о русинской терминологии”, надрукованій в “Основі” 1861 року: “Терміни наукові треба творити в дусі народної мови, так, щоб згодом їх зміг прийняти сам народ” [35, с. 184]. Окрім того, М. Левченко зазначив, що новотвори повинні бути загальнозрозумілі, а іншомовні слова слід приймати лише “легковимовні”.

Одним із активних збирачів матеріалів до словника української мови в 60-70 роках XIX ст. був І. Верхратський. З 1864 р. він публікував “Знадоби до словаря южнорусского”, у яких намагався дотримуватися таких принципів: 1) подавати слова і звороти, вживані в народній мові; 2) подавати слова і звороти, вживані у творах українських письменників; 3) подавати слова і звороти із старослов’янської мови; 4) подавати якнайменше або й зовсім не подавати нових слів, бо вони, як вважав автор, рідко коли поширюються [96, с. II].

І. Верхратський активно критикував “Німецько-руський словар” О. Партицького (Львів, 1867 р.) за вживання в українській частині неіснуючих, “найчудніше уклепаних” слів і висловів. Однак, вже в 1872 році І. Верхратський у “Початках до уложення номенклатури і терминології природописної, народньої” напише, що якщо в народній мові не було відповідника до латинського терміна, то він “утворював усюди назви нові” [6, с. 3]. Ця його спроба, а також лексикографічна праця К. Левицького “Німецько-руський словар висловів правничих і адміністраційних” згодом стали об’єктом критики Б. Грінченка, який серед недоліків названих словників назвав те, що “багато слів поскладали самі автори словарів, а багатьом народним словам надали інше значення” і, отже, “через це все терминологічні

проби обох авторів мають занадто особистий характер і не дають змоги користуватися з їх задля загального словаря української мови” [20, с. 11].

1873 року в Одесі вийшла друком “Словниця української (або югово-руської) мови” Ф. Піскунова. Серед 8 тисяч українських слів було багато новотворів, які, як зазначав пізніше Б. Грінченко, були “роботи самого Піскунова або когось іншого” [20, с. 17]. Також Б. Грінченко критично зауважив про іншомовні слова в “Словниці...”, які “невідомо нащо позичені” [20, с. 17]. Друге й доповнене видання лексикографічної праці Ф. Піскунова під назвою “Словник живої народньої, письменної і актової мови руських югівщан Російської і Австрійсько-Венгурської цесарії” вийшло друком 1882 року і містило понад 15 тисяч слів. Цей словник докладно прорецензував К. В. Шейковський [90]. Він нарахував у реєстрі “Словника...” 330 слів, які створив сам автор, і зазначив, що жодне з них не вживається в українській народній мові. В іншій статті той же автор саркастично зауважував, що пан Піскунов, певно, “думає, що “виковані” ним слова коли-небудь увійдуть у мову” [89]. Принагідно зазначимо, що деякі з цих “сфабрикованих”, за словами К. Шейковського, слів активно функціонують у сучасній українській мові, (наприклад, *буремний, вітальня, водограй, водойма, дієвий, жіночний, існування, лікарня, небосхил, обіг, одноманітний, пароплавство, споруда, сторіччя, сяйво* та ін.) а отже, не всі новотвори тих часів були недолугими й зайвими – траплялися й такі, які потрапили в загальнорозмовну мову й збагатили українську лексику.

У 1881 р. Олена Пчілка виклала своє розуміння шляхів розвитку української літературної мови в передмові до власних “Перекладів з М. Гоголя”. Авторка зазначила, що не можна обмежуватися в літературній мові тільки тим лексичним багатством, що взяте з народних творів, і запропонувала збагачувати український лексикон насамперед засобами словотвору на основі використання “первісних слів” [53, с. 20]. Як приклад О. Пчілка наводила слова: *світогляд, краєвид*, – яких не було в народній мові, але які вона вважала природними, хоч вони є наслідком словотворення.

Такі ж настанови висловлював І. Франко, доповнюючи концепцію збагачення лексичного складу української мови можливістю доречних запозичень з інших мов. Його стаття була відгуком на першу частину рецензії Б. Грінченка [19], в якій автор критикував західноукраїнських письменників за вживання полонізмів, москалізмів, “провінціалізмів”, “рутенізмів” (т.зв. “кованих” слів). Не варто усувати з української мови слова тільки тому, що вони є і в російській, і в польській, і в чеській чи в інших слов’янських мовах, зауважував Франко, бо це “значило би добровільно обскубувати свою мову”, а “се ж не жадне крадене добро, а здобутки дійової праці, які чомусь же народились і повинні вийти на користь цілості” [81, с. 173]. За словами І. Франка, найбільше збагачує літературну мову “охота вчитися своєї рідної мови, черпати її з усіх джерел доступних: з ліпших писателів українських і з уст рідного народу” [81, с. 175].

Михайло Драгоманов висловлювався про утворення нових слів-термінів від коренів деяких слів української народної мови як про один із шляхів формування наукової термінології, а також пропонував не боятися залишати іншомовні терміни, “коли вони вже вжились скрізь, ...прийняли народну фонетику і дали од себе похідні” [77, с. 162]. Свої теоретичні міркування він використовував у письменницькій та науковій діяльності, особливо на сторінках журналу “Громада” (1878-1881 рр.), який редагував разом із М. Павликом, С. Подолинським. У публікаціях журналу на суспільно-політичну тематику широко використовували запозичену лексику, особливо з німецької та французької мов. Однак була разом із тим певна особливість у використанні іншомовних слів: інтернаціональну термінологію супроводжували українськими відповідниками, причому на першому місці могло бути як українське слово, так і запозичене. Така практика, на думку О. Муромцевої [45, с. 72], переслідувала головну мету – удосконалити українську літературну мову, збагатити її лексикою на позначення абстрактних понять. М. Драгоманов звертався і до власних ресурсів народної мови, пропонуючи на вибір слова питомі та запозичені. Отже, “значна частина

корінної української лексики семантично зіставлялась з іншомовними словами, виникали семантичні зближення – відбувалось одночасно і освоєння запозичень, і випробування неологізмів” [45, с. 73].

У “Малорусько-німецькому словарі” Є. Желехівського – С. Недільського було перекладено німецькою мовою майже 65 тисяч українських слів. У рецензії на цей словник К.Шейковський, відзначаючи високий фаховий рівень словника і його потрібність, усе ж серед недоліків назвав занадто велику кількість іншомовних слів в українській частині: “Не можна робити із словника вавілонського стовпотворіння мов. ... Желехівський грішить на таке: в українську частину словника він уводить слова польські, угорські, циганські...” [89, с. 7]. Автор статті не був абсолютним пуританином у мові, він писав, що чужомовні слова можна уводити у словник, але “тільки тоді, коли вони засвоєні мовою і коли *нема в мові свого слова*, яке б уповні змогло замінити чуже. Якщо ж є своє слово, то навіщо уводити чуже?” [89, с. 7-8].

Серед інших недоліків Словника Є. Желехівського Борис Грінченко в “Огляді української лексикографії” відзначив наявність “незручних і недотепних неологізмів – таких, що їх, мабуть, тільки ті і вживали, які їх поскладали” [20, с. 22], ось як: *бажант, базич, винашелець*.

У 1894 році відомий учений А. Кримський, рецензуючи “Словарь російсько-український” М. Уманця (М. Комарова) і А. Спілки (колективу авторів), відзначав, що багатство української мови, унаочнене словником, просто вражає. “Цікаво відзначити факт, – писав А. Кримський, – що українська мова без сумніву прогресує, розкривається і набуває прекрасних термінів для висловлення абстрактних понять; зробимо застереження, що ми маємо на оці не ті неологізми, які легко створюються інтелігенцією, а ті, які створені самим народом” [31, с. 157].

Є. Тимченко писав у передмові до власного “Русско – малороссийського словаря”, що “не наважився викинути декількох, може бути ризикованих неологізмів, але які поки що мають право громадянства в українській літературі і не замінені іншими, більш вдалимисловими” [128, с. 1].

Б. Грінченко головними хибами словника Є. Тимченка назвав велику кількість “недоладних неологізмів, невідомо звідки взятих” [20, с. 26-27].

1909 року виходить “Українсько-російський словник” В. Дубровського [99] в реєстрі якого 25 тисяч слів і серед них багато архаїзмів та штучно створених (напевно, їх створив сам автор), “кованих” слів, які не вживались у літературній мові (*зламач, кишенник, писало, папірниця* тощо).

В. Кміцикевич і В. Спілка видали в 1912 році у Чернівцях “Німецько-український словар” обсягом 34 тисячі слів [103]. За словами укладачів, вони в українській частині реєстру мали на меті “із великого багатства мови подати хоч небагато, та по змозі живою, чистою мовою, не заганняючися задалеко на принадне поле непевних або й неконче щасливих маловартних новотворів” [103, с. 9].

У “Словарі української мови” Б. Грінченка недостатньо зафіксовані науково-технічні терміни та іншомовні слова, а також зігноровано інтернаціоналізми (які вже широко побутували в українському мовленні), що відображало певний консерватизм автора і його настанови на дуже виважений добір лексичного матеріалу словника. “... Позичання річ дуже небезпечна і може пошкодити мові”, – писав Б. Грінченко у статті “Письмо літературно-наукове для руської родини” [21, с. 311].

Разом з тим пласт слів іншомовного походження в українській мові неухильно збільшувався. Виникла потреба розтлумачити нові запозичення. У 1906 році у Києві вийшов словник В. Доманицького [98], у 1910 в Чернівцях – словник З. Кузелі та М. Чайківського [119].

Активно пропагували створення української наукової термінології на основі народного лексичного фонду вчені – члени НТШ у Львові. Наприклад, В. Левицький часто заміняв іншомовні терміни українськими, т.зв. “кованими”, які він сам творив. Активно поповнювали українську наукову лексику новотворами К. Левицький, І. Новицький, К. Горбачевський. Разом з тим І. Горбачевський зауважував, що “створення і виключне вживання лише

оригінальної, народньої термінології було б не зовсім доцільне, ба навіть не корисне” [15, с. 7].

У 1923 році академік П. А.Тутковський, розмірковуючи над проектом “Словника геологічної термінології” [131], категорично заявив: “Слова не повинні куватись штучно. Мова взагалі є живий організм, що живе своїм життям і не є штучним витвором. ...Кування нових слів не може бути доручено вченим-природникам, які не мають досить філологічного досвіду. Природнича термінологія в дійсності існує в народі. Неможливо ігнорувати і занедбати словних скарбів, що безперечно існують в народній мові, ... треба пильно розшукати і науково-критично вивчити їх” [131, с. 7]. Однак життя вимагало нових слів, нових термінів, тому процес творення (“кування”) слів був цілком природний. Але робити це потрібно відповідно до існуючих у мові моделей, бо тільки тоді ця творчість відповідатиме духові мови [75, с. 68-69].

Прихильно висловлювався щодо творення нових слів Василь Сімович, наголошуючи, що рішуча настанова проти них – “і оригінальних, і гарних, і утворених у дусі народньої мови або взятих зі скарбу її та тільки перенесених на іншу ділянку”, – може нашкодити справі розвитку мови. Особливо важливим він уважав фактор узвичаєності та шляхи розповсюдження нового: “Досить, щоб яке слово, утворене в дусі народньої мови, щоб яка форма ... прийнялися в письменстві, щоб наше вухо собі їх засвоїло, щоб усі вони через дім, школу, товариські зносини, газету добралися до нового покоління, – й ніхто не думатиме над тим, яке то це та те слово, яка то форма...” [62, с. 39].

Перші теоретичні праці з української лексикології з’явилися на початку ХХ ст. і були оформлені як окремі розділи у колективних загальних курсах української мови, що виходили у 20-і роки за редакцією Л. А. Булаховського. Це “Загальний курс української мови” [23] і “Підвищений курс української мови” [51]. Ці праці друкували у вигляді циклу лекцій-брошур, а “Підвищений курс української мови” у 1931 році був виданий окремою книжкою. Автори розділів “Лексика і фразеологія” у цих дослідженнях: Б. Ткаченко (“Загальний курс української мови”) та І. Троян (“Підвищений курс української мови”)

розглянули шляхи поповнення словникового складу української літературної мови, лексичні взаємини української мови з іншими слов'янськими і неслов'янськими мовами та інші проблемні питання лексикології. Борис Ткаченко у “Загальному курсі української мови”, визнаючи об'єктивність змін лексичного складу й поповнення його за рахунок запозичень, поділяв останні на дві категорії – доцільні, вмотивовані запозичення, й недоцільні, зайві: “Літературна мова охоче переймає слова першої категорії, – зазначає автор, – де зі словом ... приходять нове поняття – чи то цілком, тільки надаючи їм української звукової форми, а чи в перекладі” [23, с. 20-22]. Але слова другої категорії, тобто ті іншомовні, які мають українські відповідники, “мали б у нашій мові хіба негативне значіння, призводили б до її дезорганізації”. Б. Ткаченко визнає можливість збагачення української лексики і внаслідок “допливу нових слів та зворотів із різних українських говорів”, хоч і вважає, що такий вплив може збагачувати літературну мову лише кількісно, а не якісно, з огляду на те, що літературна мова має “орудувати у великій мірі словами абстрактними, загальними і т.д.” [23, с. 31]. Доцільним автор вважав утворення нових слів на базі власне українських лексичних засобів, невичерпним джерелом яких є, на думку Б. Ткаченка, “Словник української мови” за ред. Б. Грінченка. У цьому ж курсі української мови автор розділу “Словотвір” Микола Перегінець сформулював причини змін в лексичному складі української мови і назвав способи зростання лексикону: “а) нові слова з новими значіннями та найрізноманітнішими їхніми нюансами (відтінками) творяться із старих слів, що вже були або й залишаються у вжитку через додаток до них тих чи інших суфіксів (наростків) або префіксів (приростків); б) через сполучення декількох основ у одне ціле (словоскладання); в) через літеральний (буквальний) переклад чужих слів відповідними рідними словами (кальки); г) через запозичення із чужих мов, пристосовуючи закони їхньої звучності до природи рідної мови; д) на означення нових понять мова використовує за певних умов слова, що вже існують, поширюючи їхні значіння, або, вірніше, переносячи назви старих понять на нові, при чому до

цих слів, особливо за першої стадії такого процесу, додаємо якесь окреслення, яке з бігом часу, головню, коли значення слова усталюється і поширюється, може відпадати як зайве. Ось ті головні чинники, що найбільше спричиняються до зросту, поступу та найрізноманітніших змін лексичної сторони мови взагалі” [23, с. 98].

Отже, основним способом поповнення лексичного складу мови вчений уважав творення нових слів на базі питомої лексики. Про запозичення М. Перегінець зауважував: “Кожна мова, що завойовує собі вільний та широкий розвиток, намагається не засмічувати свою національну природу та багатство варваризмами і, відкидаючи все випадкове, малопотрібне, черпає із загальномовної скарбниці з великою обачністю лише те, що відповідає її істотним та кінцевим потребам” [23, с. 98].

Проблеми співвідношення національного й інтернаціонального в мові, зокрема в її лексичній системі, торкалася Олена Курило – український мовознавець перших десятиліть ХХ ст. Вона писала: “І що більше українська інтелігенція хоче стати в пригоді народові, визволити його з темряви, піднести його культурний рівень, то більше вона повинна використовувати українську народну мову, вона повинна вчитися від народу висловлювати його думками, його психологією мови наукові правди. Таким є єдиний нормальний шлях, що ним може йти розвиток української літературної мови” [32, с. 8]. Учена намагалася відшукати в народній мові засоби, які б дозволяли номінувати нові реалії, уникаючи інтернаціоналізмів, бо вважала, що “українська народна думка, як вона виражена в мові, має в собі багато матеріалу до абстрагування, і це для літературної мови слід використати; вона має в собі багато фразеологічних зворотів, що їх можна й у науковій мові прикласти, замість кувати нові й штучні” [39, с. 9]. Разом з тим О. Курило розуміла об’єктивний динамізм лінгвістичних процесів. Із цього приводу вчена писала: “Я б не хотіла підвести мову під певні тісні рамки, — це значило б шукати нерухомості в русі, а мова передусім живе, вона є безнастанна творчість” [32, с. 136]. Тому в деяких своїх лексикографічних працях (“Словник української фізичної

термінології” (1918), “Російсько-український словничок медичної термінології” (1918), “Словник хемичної термінології” (1923)) О. Курило втілювала на практиці принцип органічного поєднання народних та інтернаціональних елементів у творенні української термінології, хоча в історію українського мовознавства увійшла як прихильниця пуризму та етнографізму.

У 1931 р. вийшли друком “Норми української літературної мови” Олексі Синявського, де принагідно в розділі, присвяченому запозиченням з інших мов, автор свідчить, що “з давніх-давен до словника української мови заходили слова з інших мов, найбільше, звичайно, від тих народів, що були в якихось стосунках з українським... Переймаючи від них певні вироби, звичаї, умілість, український народ разом переймав і слова, і таких слів у нас, запозичених від різних народів і в різні часи, багато, тільки вони вже так унатурилися в мові, що їх ніхто й не відчує як чужі” [60, с. 151]. Безперечно, серед найновіших запозичень завжди є багато “тимчасових, недовговічних, бо невдатних новотворів”, які літературна мова звичайно уникає, однак “чимало й таких, що вже цілком унатурилися і навіть переходять в народню мову” [60, с. 152]. Тому процес лексичних запозичень є цілком природним і закономірним, але в межах літературної норми.

На початку 30-х років ХХ ст. у Галичині професор І.Огієнко згуртував довкола редакції журналу “Рідна мова” (виходив у Варшаві упродовж 1933–1939 рр.) колектив талановитих авторів-українознавців. За сім років існування “Рідна мова” опублікувала кілька сотень статей на різноманітні теми українського мовознавства під рубриками: “Мова нашої преси”, “Канцелярійна мова”, “Життя слів”, “Новинки мовознавства”, “Мовний порадник для редакторів, видавців, працівників пера”. У статтях “Чужі впливи на українську мову”, “Не засмічуймо своєї мови чужими словами”, “Смілі новотвори сучасних письменників”, “Примхи словотвору” та ін. І. Огієнко торкався проблеми функціонування й унормування лексики української літературної мови. Учений уважав, що поповнення мови неологізмами є позитивним фактором її розвитку. “Новотвори – це живий двигун зросту

кожної мови”, – писав він у статті “Смілі новотвори сучасних письменників” [47, с. 334]. У праці “Історія української літературної мови”, яка вперше була видана у Вінніпезі 1949 року, І.Огієнко зазначав: “Коли б не поставали в нашій мові новотвори, літературна мова остаточно завмерла б. Культурне людське духовне життя непинно зростає і потребує нових слів на своє означення, а тому й постають новотвори” [46, с. 221]. Але як і кожен мовний рух, процес новотворення має бути керованим і виваженим, “треба мати певний такт і глибоке мовне чуття при творенні нових слів”, бо “зловживання варваризмами й неологізмами сильно затемнюють нашу мову” [46, с. 223]. Не треба лякатися чужих слів, якщо вони дають змогу точніше й повніше передати думку – “справа тільки в тому, щоб не вживати їх непотрібно” [46, с. 219]. У процесі мовної практики відпадає все штучне і зайве, а удатні новотвори та доцільні запозичення вживлюються й знаціоналізовуються у мові, сприяючи її розвитку.

У той же час на території підрадянської України лексикографічна робота зосереджувалася в мовознавчих установах Академії наук УРСР, зокрема в Комісії для складання словника живої української мови, Правописно-термінологічній комісії, а згодом в Інституті української наукової мови, який очолював А. Кримський. Під його керівництвом упродовж 1924–1933 рр. вийшло в світ три томи великого академічного “Російсько-українського словника”. Укладачі ставили перед собою завдання “вичерпати якомога глибше багаті і мало ще досліджені лексичні скарби української мови” і тому, окрім літературних творів та етнографічних матеріалів, мали за джерела словника твори наукові, критичні, публіцистичні, а також “записи нових слів з народних уст ... та живої мови української інтелігенції” [116, с. VI-VII]. Цю працю щоправда задумували як чотиритомник, однак із причин суто політичних видання не завершили. Численні зауваження, які тоді висловлювали щодо “Російсько-українського словника” (а стосувалися вони переважно того, що в ньому бракувало багатьох російських слів, насамперед лексики радянського часу), усе ж не завадили акад. Л. А. Булаховському

назвати це видання “плодом великої праці серйозних знавців української мови того часу” [4, с. 77].

У середині 30-х років акценти в лексикографічному опрацюванні української мови змінилися. Задекларований розвиток і збагачення всіх стилів і жанрів української літературної мови насправді звелися до добору і культивування нових слів, спільних в українській та російській мовах, виявилися в запровадженні в широкий обіг слів-радянзмів – новотворів (як правило, на основі російської лексики), що відбивали б суть соціалістичних перетворень у суспільстві. Спроби патріотично налаштованих науковців сформувати національну наукову термінологію наразилися на цькування, заборони й репресії. “Кожний з тих академіків чи професорів, що досі давали провід у науково-дослідній мовознавчій роботі, є ідеолог якоїсь кляси чи групи, якої світогляд він і переніс до своїх мовознавчих праць”, – у запалі пошуку “ворогів” писав Г. Ткаченко [76, с. 8]. “Коли для інтернаціональних слів обов’язково, за всяку ціну шукають українських відповідників, але таких, що відбивають уподобання чужих нам кляс, то тут “народництво” ні до чого”, – продовжував автор, убачаючи в таких діях щонайменше шкідництво [76, с. 8]. Російсько-український словник 1937 року, який готувала група науковців Інституту Наукової мови в Києві, знову ж критикують за те, що він [словник] “не спромігся повністю відбити нову і важливу лексику радянського часу” [117, с. XI]. Отже, офіційно дозволеним шляхом розвитку української мови визнається лише збагачення лексики з російської мови або через її посередництво (якщо не брати до уваги поодинокі вкраплення слів-етнографізмів із мов інших республік СРСР).

Видані до 60-х років XX ст. термінологічні російсько-українські словники аж надто хибують на використання калёк з російської мови чи просто по-українськи написаними російськими словами. У словникових статтях не подають або свідомо усувають на другий план українські терміни, які вже набули в українській літературній мові постійного статусу. Тим самим утілювали в життя принцип “мінімальних розходжень щодо вживання

термінології: з двох або кількох можливих нових термінологічних варіантів перевага, як правило, віддається тому, що поширений і в інших національних мовах, зокрема в російській” [58, с. 8-9].

У рецензії на видання “Російсько-українського словника” 1968 року Є. Кирилюк та М. Жовтобрюх писали: “... реєстр поповнювався насамперед за рахунок нових слів, які з’явилися в російській мові за останні десятиріччя її розвитку, яких не було в попередніх словниках” [27]. Автори зазначали, що “лексичний і фразеологічний матеріал обох мов значно розширено ... за рахунок наведення нових або внесення з якихось причин пропущених раніше слів і фразеологізмів” [50, с. 20].

У цілому за радянського часу в українській мові переважала тенденція до калькування, тобто до створення нових слів власними засобами на основі запозичених з російської (або через посередництво російської з інших мов) моделей [24, с. 22].

У 1980 році завершилося видання одинадцятитомного “Словника української мови”, реєстр якого “відтворив характер динамічного розвитку словникового складу української мови протягом тривалого періоду її історії” [7, с. 17]. Ця праця українських лексикографів відобразила характер зрушень і змін у лексико-семантичній системі української мови від часу “Словаря української мови” Б.Грінченка до початку 80-х років ХХ ст. Поряд з традиційними пластами лексики у цьому Словнику широко представлена нова лексика, однак, з огляду на нормативний характер словника, лише апробована часом і мовленнєвою практикою, тому до таких слів не використовували спеціального позначення *нове*. “Характерно, – пише В. О. Винник, – що вже в процесі роботи над Словником в українську мову через посередництво російської увійшло чимало нових, не зареєстрованих раніше (чи не вживаних активно) слів, які належать до інтернаціонального термінологічного фонду” [7, с. 18]. Такі неологізми увійшли в додатки до останнього тому. Отже, Словник української мови в 11-ти томах найповніше з усіх попередніх

лексикографічних праць відобразив лексичне багатство української мови і засвідчив зміни, які відбулися в ній аж до другої третини XX століття.

Після виходу в світ Словника української мови в 11-ти томах динаміку лексики активного вживання засвідчували переважно академічні орфографічні словники. Їхня специфіка дозволяє подавати якнайбільше новотворів та нових запозичень з мінімальною граматичною характеристикою. Так, Орфографічний словник української мови за редакцією С. І. Головащука та В. М. Русанівського 1977 року [113] містив близько 114 тисяч слів, аналогічний словник 1994 року [114] – близько 120 тисяч, а видання 1999 року [115] – 125 тисяч слів. Кількісний приріст очевидний. Спробою подати найновіші слова та значення окремих тематичних груп (політика, економіка, державництво) сучасної української мови є ґрунтовні статті О. Стишова [64-66].

Щодо висвітлення теоретичних питань лексикології і, зокрема, неології, то в українському мовознавстві зберігається традиція присвячувати цим проблемам розділи у складі загальних академічних курсів української літературної мови. Великі розділи присвячено лексикології у “Курсі сучасної української літературної мови” 1951 року за редакцією Л.А.Булаховського (автор П.Й.Горецький) [33], у “Сучасній українській літературній мові” за редакцією І.К.Білодіда (автори підрозділів: А. А. Бурячок, В.О.Винник, М.А.Жовтобрюх, М.П.Муравицька, І.С.Олійник, Л.С.Паламарчук, Л.Г.Скрипник, Т.К.Черторизька) [67]. На цій базі створюються відповідні розділи у посібниках і підручниках з сучасної української мови.

1973 року вийшла книга В.Т.Коломієць “Розвиток лексики слов’янських мов у післявоєнний період” [28]. У праці висвітлено процеси зміни лексичного складу слов’янських літературних мов протягом післявоєнного періоду – звуження сфери вживання або вихід з ужитку одних слів і виникнення або розширення сфери вживання інших. У дослідженні охоплено близько 14 тисяч післявоєнних неологізмів різних семантичних груп восьми слов’янських літературних мов (значну частку з них посідають неологізми української

мови). За основний критерій при доборі лексичного матеріалу автор вибрала *загальновживаність* стосовно вже усталених неологізмів попередніх років та *факт появи на сторінках преси загального призначення* – для найновіших неологізмів. Як додаткові ознаки найновіших елементів лексичної системи було використано: належність до вже сформованої тематичної групи, “наявність потреби в даному новотворі”, його оформлення відповідно до діючих норм та “позитивна характеристика новотвору в лінгвістичній або спеціально-галузевої літературі” [28, с. 7]. На основі таких критеріїв до аналізу було залучено всі загальновживані і *здатні стати загальновживаними* (! – Д.М.) неологізми неспеціальної лексики, а також різних галузей спеціальної лексики. Як основний засіб залучення матеріалу для дослідження В.Коломієць використала “фіксацію висловлень філологів і фахівців з окремих галузей термінології з приводу нових явищ у лексиці і лексичній семантиці” за досліджуваний період і “дані, зібрані безпосередньо із першоджерел, – ... періодичної преси та нових словників” [28, с. 38-39]. Особливу увагу дослідниця звернула на співвідношення процесів відмирання і виникання нових слів у сучасних слов’янських мовах, зробивши висновок, що “процес виникнення нових слів на всіх етапах розвитку літературної мови набагато переважає над зворотним процесом відмирання слів”, а, отже, “протягом усього історичного періоду активного функціонування літературної мови її лексичний склад безперервно збільшується” [28, с. 46]. Праця В.Т.Коломієць містить цікавий український лексичний матеріал, який відображає інноваційні процеси в українській літературній мові періоду 1945-1970-х років ХХ ст.

Актуальні проблеми лексикології 80-х років ХХ ст. висвітлено в монографії Лисиченко Л. А. [37], де принагідно розглянуто питання лексичних інновацій. В основному ж дослідження цього періоду з питань неологізації лексичного складу української мови публікуються у вигляді статей [2; 7; 24; 36; 40; 48; 55; 58; 88].

У 90-х роках ХХ ст. зацікавленість інноваційними процесами, що відбуваються в українській мові зростає. Статті у фахових журналах,

різноманітні словники-довідники зі спеціальних галузей, а також дисертаційні дослідження відображають багатоманіття й різноплановість лексичних змін в українській мові сьогодення.

Дисертація В. Герман присвячена аналізу індивідуально-авторських неологізмів в сучасній поезії [13]. Цікавим є те, що автор паралельно подає визначення “індивідуально-авторський неологізм (слово)” та “оказіоналізм (оказіональне слово)”, трактуючи ці поняття як синоніми. Серед причин, які спонукають мовця до створення нового слова на означення відомого поняття, В. Герман виділяє “потребу порушити мовний автоматизм”, що певним чином відображає основну диференційну ознаку оказіоналізму – його не відтворюють, а створюють у процесі мовлення. В усьому масиві авторських інновацій В. Герман виділяє чисто структурні, структурно-семантичні та чисто семантичні. Чисто структурні новотвори – це “авторські варіанти канонічних слів, які з різних причин набули в поетичному мовленні різних афіксальних видозмін без семантичного оновлення”, а структурно-семантичні інновації – це авторські “новотвори зі структурними і семантичними видозмінами” [13, с. 31]. Різнобічно проаналізувавши українські поетичні оказіоналізми 60-90-х років XX ст., В. Герман зробила висновок, що “доречне вживання лексичних новоутворень збагачує художнє мовлення” [13, с. 153].

Семантичній деривації як способі створення нових значень слів присвятила дослідження І.Самойлова [59]. Розглянувши лексико-семантичну деривацію як процес утворення нових значень слів, І.Самойлова проаналізувала на базі українських неологізмів 70-90-х років XX ст. семантичні неологізми, зумовлені парадигматично (тобто, процеси розширення і звуження значень та метафоричну деривацію) та синтагматично (метонімічна деривація, семантична конденсація на лексико-фразеологічному та на лексико-граматичному рівні). Семантичним неологізмом автор вважає “значення слова, яке з’явилося в певний період у мові або використане один раз (оказіональне значення)” [59, с. 36]. Тому серед проаналізованих слів з новими значеннями І.Самойлова не розділяє неологізми та оказіоналізми і при

виділенні похідних значень використовує спільні критерії: “часовий критерій – 70-90-і роки XX ст.; критерій “мовний простір” – публіцистичні тексти; стилістичний критерій – “відчуття свіжості” та відсутність лексикографічного опрацювання” [59, с. 36]. Дослідження І.Самойлової є спробою такого “семантичного опису, який орієнтований на процес формування похідних значень слів, а не на результат – входження до лексико-семантичної системи сучасної української літературної мови” [39, с. 168].

Отже, новотвори з більшою чи меншою інтенсивністю регулярно поповнюють активний лексикон. Тому одним із завдань лексикографів є реєстрування новотворів, оцінка їхнього статусу (приналежність до сфери мови чи мовлення) і, виходячи з цього, внесення їх у загальномовний чи спеціальні словники. Світова практика лексикографії знає кілька шляхів реалізації цих задач. Включення нових, вже апробованих слів до реєстру чергового видання тлумачного словника літературної мови або видання окремого тому як доповнення до такого словника – це найбільш звичний і природний шлях. Наприклад, регулярно виходять “Доповнення до Великого Оксфордського словника”, які містять нові слова і нові значення слів англійської мови. Аналогічним є додатковий том до шеститомного “Словника французької мови” П. Робера. Інколи, якщо неологізми запізнюються ввійти до основного масиву лексики, поданої у словнику, їх розміщують у додатку до останнього тому тлумачного словника (як, наприклад, в одинадцятому томі “Словника української мови” додаток на сторінках 663-699). За такого лексикографічного опрацювання до словника потрапляють лише ті нові слова і значення, які пройшли випробування часом і соціальною мовною практикою, а отже, закріпилися в літературній мові.

Перехідний статус новотворів, тобто їхню міграцію в межах лексичної системи від периферії до центру, засвідчують словники іншого типу – тлумачні словники лексичних труднощів. Неологізми у таких словниках фіксують поряд з іншою пасивною лексикою: екзотизмами, діалектизмами, регіоналізмами, новими запозиченнями, варваризмами, що відображає

обмежене функціонування нового слова на початковому етапі (до усталення в мовленнєвій практиці). Прикладом такого словника є видання Ваккаро Дж. “Словник найновіших і важких слів: Неологізми, солецизми, екзотизми, варваризми, локалізми, діалектизми, фразеологізми”, яке виходить як щорічний додаток до словника італійської мови.

Третім способом лексикографічного опрацювання неологізмів є об'єднання їх у спеціальних словниках нових слів. До 70-х років ХХ ст. такі словники виходили епізодично. І лише після виходу у світ близьких за характером і обсягом неологічних словників англійської, російської та французької мов можна “говорити про появу нової лексикографічної спеціалізації із своєю теоретичною базою” [34, с. 28].

Основною функцією словників нових слів є довідкова. Вони є певним способом відображення розвитку (який розуміється як приріст) лексичного складу мови за визначений проміжок часу. Тому всі словники нових слів обов'язково мають часові межі добору матеріалу і загальний уніфікований список джерел (як правило, це періодика й нові художні твори та науково-популярні праці). Якщо часові рамки є обов'язковими для словників нових слів усіх типів (тобто й додатків до тлумачних словників літературної мови; і вузькофахових словників, які фіксують нові слова в різних галузях знань; і словників, що відображають новотвори мовленнєвої сфери – okazionalizmi; і словників іншомовних слів, які дають генетичну характеристику найновіших запозичень), то добір джерельної бази визначається типом словника нових слів. Словники нових слів, за умови їхнього регулярного укладання, є своєрідним індикатором змін, які відбуваються в лексичному складі мови. Тому робота над ними є важливою та необхідною й повинна якнайменше відставати від мовленнєвої (мовної) дійсності. Усе ж побутує думка, що як би не старалися лексикографи, до моменту виходу в світ словники вже не повно відображають лексичний склад мови. Сучасне життя йде швидкими темпами, постійно виникають і вкорінюються нові слова, а вже відомі розширюють свої семантичні поля новими значеннями.

Спостереження за новими словами показують, що на нові назви предметів і явищ, до яких різних сфер і галузей вони б не належали, найпоспідовніше й найбільш систематично ми натрапляємо в сучасних газетах, а також чуємо з радіо- та телеприймачів. У газетах (журналах) як в одному з видів масової комунікації досить різнопланово відображена вся палітра життя суспільства – від політики та економіки до сфери культури й розваг. Крім того, для періодики характерне чітке часове прив'язання, а отже, з більшою чи меншою достовірністю можна визначати час створення нового слова, відстежувати зміни в його графічному освоєнні, зміни в семантиці, процес формування різноманітних конотативних зв'язків тощо. Матеріал періодики, як ніякий інший, дає можливість говорити про те, як засвоює нове слово літературна мова, відстежити й описати різні ступені такого засвоєння, бо “газетне мовлення тяжіє й до художнього, й до ділового, до публіцистичного, а також до розмовного чи ораторського стилів” [29, с. 58].

Сучасна газета (журнал) значно швидше, ніж твори інших жанрів писемної мови, реагує на всі зрушення, що відбуваються в сферах суспільного, виробничого й культурного життя. Друковані ЗМІ переважно є першим джерелом, у якому писемно зафіксовано появу нових слів і виразів, які претендують увійти в мовлення найширших кіл носіїв мови. Те, що газета, за словами Г. О. Винокура, “розрахована на максимальну аудиторію й на нейтральне лінгвістичне середовище” [8, с. 105] і повинна бути зрозумілою й доступною для всіх, зумовлює й характер її лексичного матеріалу (і вже відомого, й нового). У періодиці найчастіше фіксують такі нові слова, що спочатку стали відомими й вживаними серед представників певних груп (соціальних, професійних, рідше територіальних) мовців. У такому пласті нової лексики найбільший відсоток запозичень, що є термінами чи професіоналізмами. Зараз, коли активізувалася тенденція щодо поповнення словникового складу мови термінною лексикою, коли вживання багатьох слів з термінним значенням стає нормою літературної мови, саме періодика відображає міграцію спеціальної лексики від периферії до центру. Інша група

нових слів, які засвідчує періодика – це назви нових предметів, що активно входять у повсякденне життя загалом. Періодика сприяє проникненню нових слів у мову, тому що є, образно кажучи, одним з рубежів, через які нові найменування із спеціальної та розмовної мови стають загальноновживаними.

Як ми уже зазначали, у світі із середини 60-х років XX століття сформувалися потужні центри неології із міцною теоретичною базою та широкими технічними можливостями. Застосування найновіших досягнень техніки у справі виявлення, дослідження та лексикографічного опрацювання неологізмів має неабияке значення, бо скорочує шлях від першої фіксації нового слова чи значення до введення його у словниковий реєстр і забезпечує регулярність відстеження лексичних змін у сучасних мовах.

У світовій лексикографічній практиці сформувалися певні традиції щодо фіксування і вивчення нових слів, вироблено своєрідні концепції. Значні здобутки має *англо-американська* неологія. Так, у 1953 році в Нью-Йорку видано Словник нових слів англійської мови П.Ч.Берга. У передмові автор назвав причину, що спонукала його до подібної праці – постійне збагачення словникового складу англійської мови. Це стало вагомою підставою до подання нових слів, нових значень і нових слововживань, які усталилися в англійській мові Великобританії та США від початку 30-х років в окремому словнику. До реєстру внесено також старі маловживані слова, що активізувалися у практиці сучасного слововживання. Особливістю цього словника неологізмів є нормативний характер (на відміну від інших словників такого типу, які лише реєструють усе нове). Незначний обсяг словника (2500 словникових статей), який охоплює великий часовий проміжок, свідчить про основний принцип добору матеріалу, а саме – до реєстру вносять лише перевірену часом лексичну інновацію, вже усталену в загальноновживаній мові.

Значну увагу лінгвістів привернув “Словник англійських неологізмів з 1963 року” К.Л.Барнгарта. Цей словник охопив неологізми одного десятиліття – з 1963 до 1972 року. Для того, щоб у словник не потрапили слова, які вже були зареєстровані у великих тлумачних словниках, матеріали картотеки

порівнювали з реєстром найбільшого тлумачного словника попереднього періоду – “Великого тлумачного словника” Вебстера (Webster’s third new international dictionary of the English language). Однак до реєстру все ж було внесено низку слів, які недавно були вузькоспеціальними термінами і які фіксували тільки вузькофахові словники, але у визначений період ці слова увійшли в розряд загальноновживаної лексики.

Аналізуючи принципи побудови “Словника англійських неологізмів” Барнгарта, А. Карпович і Л. Малаховський зауважують дещо незвичну назву – “словник нової англійської” (new English), а не “нових слів” (new words) [26, с. 66] – і роблять висновок, що цим укладачі прагнули підкреслити широту охоплення нового матеріалу: і нові слова, і нові значення, і нові морфеми, і нові стійкі словосполучення, і нові терміни з двох і більше слів. Загальна спрямованість “Словника англійських неологізмів” К. Л. Барнгарта збігається з основними тенденціями “Додатка до Великого Оксфордського словника”: обидва словники містять велику кількість науково-технічних термінів та неасимільованих іншомовних слів, а також багато неологізмів, що відображають різноманітні нові явища сучасного суспільного та культурного життя. Цікавою є лексикографічна інтерпретація семантичної структури слова у словнику Барнгарта. Значення слова тут тлумачать, як правило, за допомогою дефініції, яку супроводжують розгорнуті ілюстративні цитати, що вказують на особливості вживання слова у первісному контексті, доповнюють дефініцію вказівкою на конотативні значення, формують у читача діапазон можливого вживання слова. “Багатство свіжих, сучасних контекстів розширює коло потенційних читачів словника, робить його своєрідною захоплюючою книгою, яка цікава не лише для спеціаліста – лінгвіста, літературознавця, соціолога, але й для звичайного читача” [26, с. 68]. В окремих випадках дефініції нема – це означає, що значення нового слова розкривається в ілюстрації. Новотвори, які мають однаковий спільний компонент (частину складного слова або суфіксоїд чи префіксоїд) подаються груповим способом у словниковій статті, де тлумачиться значення цього компонента (напр., *мікро*-,

міні-). Значну увагу в цьому словнику приділено етимології. У кінці словникової статті подано довідку про походження слова (якщо воно запозичене) або вказано на словотвірний тип неологізму (якщо він утворений з елементів рідної мови). Словникова стаття містить також різноманітну додаткову інформацію: поділ на склади, існування графічних варіантів, транскрипцію (специфіка англійської мови), граматичну характеристику, відомості про географічний ареал вживання неологізму. Словник Барнгарта є прикладом того, що сучасний словник неологізмів може мати важливе значення для фіксування лексичних змін, які відбуваються відповідно до внутрішніх законів розвитку мови й у зв'язку із впливом щораз складніших екстралінгвальних факторів.

Новітні можливості у фіксуванні нової лексики і нових слововживань зумовив розвиток комп'ютерних технологій та функціонування міжнародної інформаційної мережі Інтернет. Із кінця 80-х років XX ст. в Інтернеті функціонує електронний варіант найбільш повного тлумачного словника англійської мови Merriam-Webster's collegiate dictionary, який оновлюється щодня. Цей словник подає найновішу й найповнішу інформацію про нові (і не тільки) слова англійської мови. Структура електронної словникової статті така: реєстрове слово із транскрипцією, що передає вимову й наголошування; у буквеному варіанті слово поділено на морфеми; частиномовна характеристика; етимологічна довідка про слово; дата фіксації (для найновіших – день, місяць, рік); система значень із мінімальною текстовою ілюстрацією до кожного з них. Окрім того, подано синоніми та антоніми до слова в кожному із значень, що сприяє повнішому їх тлумаченню.

У *французькій* лексикографії відображення нових слів має дві основні форми: тут (як і у Великобританії та США) нові слова видають спеціальними збірниками (словники неологізмів) або включають їх у повторні випуски (перевидання) тлумачних словників. Другий спосіб фіксації нового виправдовує себе тільки за умови частого та періодичного перевидання загальномовних словників і введення спеціальної ремарки “нове”. При

перевиданні тлумачного словника, доповненого і переробленого, найбільш наочно виявляється принцип відбору неологізмів, а також процес оновлення лексики. Французькі лексикографи періодично, щодесятиліття, готують доповнене і перероблене видання так званого “Малого Робера”, тлумачного словника “Le Petit Robert”. За спостереженнями російського мовознавця В. Гака, обсяг лексики кожного наступного видання “Малого Робера” більший порівняно із попереднім приблизно у 1,5 рази. Однак кожне нове видання поповнюється не лише за рахунок власне неологізмів. Велику частку становлять слова, які можна назвати новими лише умовно, тобто такі, що вже давно відомі у французькій мові, але з різних причин їх не було внесено до реєстру попередніх видань словника. Здебільшого це, за певними ознаками, ненормативна лексика (арго, слова-табу), або та, що відображає лексичні особливості не Франції, а франкомовних країн (Канади, Бельгії, Швейцарії тощо). В. Гак називає такі слова неолексизмами – словами, які отримали словниковий статус значно пізніше від мовного (мовленнєвого) [12, с. 21]. Власне неологізми, якими доповнюють нові видання “Малого Робера”, також неоднорідні. Укладачі тлумачного словника велику увагу приділяють формальним неологізмам – новим словам, які утворені відповідно до продуктивних моделей словотвору, хоча такі інновації через виразну мотивацію й семантичну прозорість не вимагають пояснення. Наприклад, до реєстру вносять прикметник, утворений від вже відомого іменника, чи прислівник, утворений від прикметника, чи іменник, утворений від прикметника. Систематично розширюють також ряди слів з інтернаціональними елементами *tele-*, *auto-*, *techno-*, *video-*, *mini-* та ін. Інші, більші за обсягом, тлумачні словники французької мови (“Lexis”, “Grand Larousse de la langue française”) також фіксують нові мотивовані деривати й нову спеціальну наукову термінологію. Таким чином, французькі лексикографи вносять у тлумачні словники не лише власне неологізми (нові слова на означення нових понять), але й поповнюють реєстр формальними та

функціональними неологізмами, що відображає широке розуміння самого терміна “неологізм”.

Щодо спеціальних видань, які фіксують лексичні та семантичні неологізми, французька лексикологія та лексикографія має значні здобутки. Із середини ХХ століття тут сформувався потужний центр вивчення та лексикографічного опрацювання лексичних інновацій. Періодично видаються спеціальні збірники нових слів: “Les mots “dans le vent” (“Модні слівця”), “Les nouveaux mots “dans le vent” (“Нові модні слівця”), Dictionnaire des mots nouveaux (Словник нових слів), Dictionnaire des mots contemporains (Словник сучасних слів), 500 mots nouveaux definis et expliques (500 нових слів з визначеннями і поясненнями).

“Словник сучасних слів” Р. Жільбера, який базується переважно на матеріалах преси, відображає різні тематичні групи нових слів, утворених найпродуктивнішими способами словотворення в сучасній французькій мові. Це видання містить майже 5000 словникових статей. Порівняння цього словника із його попередніми виданнями дає змогу відстежити динаміку французької лексики, а також показує, що сама концепція поняття “неологізм” зазнала змін. Перше видання фіксувало багато вже відомих у французькій мові слів, однак автор трактував їх як функціональні неологізми – слова, що активізували слововживання. У другому виданні Р. Жільбер продовжує свою концепцію широкого трактування неологізму і тому назвав працю “Словником сучасних слів”, акцентуючи увагу на часовій характеристиці нової лексики. Метою словника є фіксація і тлумачення нової французької лексики другої половини ХХ століття. У реєстрі словника є багато слів, які розширили сферу вживання порівняно з попереднім періодом, а тому стали сприйматися як нові. Група функціональних неологізмів неоднорідна. Тут є і запозичення; і наукові терміни, які раніше трактувалися як вузькоспеціальні і рідковживані поза межами фахової термінології; і слова-арго, що активно вживаються з усталеним значенням у розмовній мові.

Отже, “Словник сучасних слів” Р. Жільбера – це словник змішаного типу, в якому поряд із власне неологізмами подано й слова, актуалізовані у визначений часовий проміжок. Праця такого типу дає повну характеристику активної нової лексики означеного періоду. Особливістю саме цього видання є поєднання в одній словниковій статті слів з однаковим інтернаціональним словотворчим компонентом (напр., *infra-*, *-limite*, *co-*). “Словник сучасних слів” Р. Жільбера дає чітку відповідь на два провідні питання неології: 1) навіщо створюються нові слова і які екстралінгвальні причини спонукають до словотворення; 2) якими способами і засобами створюються нові слова.

Відповіді на ці питання відображають специфічні національні риси французької мови, одночасно поглиблюючи знання про тенденції розвитку сучасних світових мов. Автор поділяє лексику на дванадцять тематичних груп, у яких подано слова на позначення: 1) побутової відео-звукотехніки, 2) автомобілізму, 3) екології, 4) економіки, фінансів, 5) інформатики, 6) дозвілля, відпочинку, спорту, 7) медицини, 8) ядерної енергії, 9) політики, 10) побуту, 11) соціального життя, професій, 12) наркоманії. Назви груп вказують на найважливіші зовнішні чинники процесу оновлення лексики.

Щодо внутрішньомовних закономірностей неологізації, то французька мова використовує різноманітні способи творення нових слів: афіксацію, складання, скорочення, аббревіацію, конверсію, семантичні переноси, лексикалізацію, запозичення та ін. Особливо багато запозичень і кальок з англійської мови і її американського варіанту. Словникова стаття має таку структуру: реєстрове слово, фонетична транскрипція (є особливістю французької мови), вказівка на граматичні категорії, датування (інколи дуже приблизне), етимологія, стилістична характеристика, синтаксична валентність, семантична характеристика, цитата-ілюстрація, примітки, відсилання до інших словникових статей. “Словник сучасних слів” не тільки реєструє нові слова, а містить значний нормативний коментар. В особливих ремарках охарактеризовано випадки неправильного вживання слова, якщо вони часто

трапляються. До запозичень, особливо з англійської мови, подаються, якщо можливо, власне французькі відповідники.

Із середини 60-х років XX ст. під впливом досягнень західних лексикографів серію “Новое в русской лексике. Словарные материалы” започаткували і в *російському* мовознавстві. Мету цієї роботи сформулювали так: подати об’єктивну й оперативну інформацію про лексичні інновації в російській мові. Серію становили книжки-зшитки, у яких було зафіксовано нові слова, не засвідчені в інших лексикографічних працях. Намагання дати першу фіксацію нового слова стало одним із визначальних критеріїв добору лексичного матеріалу до видань серії. Джерелом була центральна періодика окресленого часового відтинку, зазвичай календарного року. Упорядники серії (Котєлова Н. З., Судоплатова М. Н., Герасимова Н. Т., Поповцева Т. М.) мали на меті якомога детальніше представити нову лексику певного періоду, щоб “показати потік стихійного мовного життя, продемонструвати факти народження, зміни чи входження в мову слів у всій їхній багатоманітності” [105, с. 8]. Визначена мета зумовила тематичне розмаїття лексичного матеріалу у виданнях серії “Словарные материалы”. Крім слів, які згодом увійшли в тлумачні словники, лексикон серії складається із “слів разового вживання – так звані okazіональні та індивідуально-авторські слова” [105, с. 8]. Н. Котєлова стверджувала, що саме такі слова складають значну частку всіх неологізмів сучасної російської мови, а отже, їх потрібно фіксувати і описувати якраз тому, що вони відображають власне народну словотворчість, є цікавими для вивчення словотвору, часто несуть експресивно-стилістичне навантаження. Поки лінгвістів цікавили лише індивідуальні новотвори окремих авторів, майстрів художнього слова. Поза увагою дослідників залишалися okazіональні слова і вислови, які з’являються у періодиці і в яких ознака авторства є аморфною і невизначеною, оскільки диференціювати свідому словотворчість журналіста і стихійне словотворення народу неможливо. Якраз новотвори публіцистичного жанру широко представлені у картотеці “Словарных материалов”.

У виданнях серії “Новое в русской лексике. Словарные материалы”, на відміну від тлумачних словників, подаються нові похідні слова від власних імен, від аббревіатур, числівників, складних слів, що пишуться через дефіс. Автори користуються так званою “презумпцією новизни”, тобто коли не вдавалося довести, що слово – старе, воно вважалося новим. Цей підхід використовувався і при оцінці слів – найближчих дериватів від відомих лексем. Упорядники вважали, що “легкість і системність їх утворення за продуктивними моделями не повинні братися до уваги, бо потенційне не завжди стає узуальним, мовним, а узуальне може в різних відношеннях відхилятися від очікуваного за системою” [105, с. 11].

Багатолітня систематична робота вчених під керівництвом Н. З. Котелової зробила можливим створення “Словника нових слів російської мови”, який доповнив би академічні тлумачні словники. 1995 року словник такого типу вийшов друком в Санкт-Петербурзі. Це – “Словник нових слів російської мови” [120], який увібрав у себе лексичний матеріал попередніх видань серії “Новые слова и значения”, а також з “Нового в русской лексике. Лексических материалов”. Словник став підсумком більш як двадцятирічної роботи російських лексикологів та лексикографів і засвідчив поповнення російської мови новими словами й новими значеннями слів, що пройшли апробацію часом. Однак не тільки. “Словник нових слів” концентровано показав нове в лексиці російської мови. Хоча при перевиданні тлумачних словників враховуються інновації і кожне з наступних перевидань є доповненим, однак нові слова ніби “розчиняються” у реєстрі. Дослідникам, які цікавляться неологією, важко виділити пласт нового у загальномовному словнику не лише через великий обсяг, але й з огляду на те, що наступні видання поповнюються не тільки неологізмами (як лексичними так і семантичними). “Словник нових слів” вирішив ще й прагматичні завдання – він допомагає журналістам, письменникам, читачам, перекладачам зорієнтуватися в новому лексичному матеріалі, і одночасно став важливим науковим виданням: “Як історичні словники, що відображають приріст лексики і

фразеології, зміни в значеннях слів за визначений проміжок, словники неологізмів є важливими свідченнями розвитку мови, дають можливість історикам мови використовувати точки відліку, порівнювати різні часові стани мови” [30, с. 7]. Порівняно з попередніми лексикографічними опрацюваннями нової російської лексики і фразеології [104 – 111], “Словник нових слів російської мови” має статус звідного, доповненого видання нормативного характеру. До його словникового реєстру відібрали лише апробовані часом слова, які вже стали часткою літературної мови. Опис цих слів наближений до аналогічного в тлумачних словниках. Словник охоплює нові слова, значення й вирази в сучасній російській мові останніх трьох десятиліть. Означення цього словника як “Словника нових слів російської мови” виявляє об’єктивне розуміння історичної категорії “нового” як такого, що увійшло в мову на пам’яті одного покоління. До Словника введено зафіксовані на рівні мови відтворювані й визнані нормативними інновації. У реєстр Словника включено неологізми, які є одиницями лексики, фразеології або в семантичній структурі яких зафіксовано нові значення. Не фіксує словник так званих “потенційних” слів, які легко можна реконструювати за місцем у відповідній словотвірній послідовності, однак які не зреалізувалися в мовленні. Цей принцип суттєво впливає на словотвірну характеристику неологізмів й на спосіб подачі похідних від них. Якщо в мові зафіксовано неологізм-іменник, а похідного від нього прикметника не засвідчено, то хоч якою б продуктивною була словотвірна модель можливого прикметника, його не вводять у реєстр. Так само “потенційне” слово не вказують як мотивуюче для неологізму. Не вводяться у реєстр словника okazіonalіzmi.

Основними принципами відбору лексичного матеріалу до цього словника були: активне функціонування нового слова в різних стилях мови, формування на його базі розгорнутих словотвірних рядів, засвідчене використання нового слова в переносному значенні тощо. Ці ознаки свідчать, що відібраний до “Словника нових слів” лексичний матеріал став уже належністю літературної мови. Звідси й максимально наближене до опису в

загальнономовних тлумачних словниках оформлення словникових статей. Нормативність словника виражається насамперед у доборі лексичного матеріалу, повній граматичній характеристиці кожного слова та в стилістичній оцінці варіантів. Нормативність засвідчують й ілюстрації, які подано до реєстрового слова в хронологічному порядку – від перших фіксацій слова до сучасних. Інколи для додаткової ілюстрації вживання слова в певній граматичній формі використовують й авторські [сконструйовані укладачами] речення чи словосполучення після відповідної позначки.

Лексичний склад видань словниково-довідникового характеру 60-х, 70-х та 80-х років не повністю увійшов до “Словника нових слів”, що зумовлено насамперед його нормативним характером, а також безпосереднім аналізом усіх вже засвідчених слів та значень (частина слів не стала загальноприйнятною; деякі слова змінили за цей час значення, стилістичну належність; певна кількість слів не вийшла за межі оказіональної лексики; окремі оказіоналізми стали узуальними тощо).

Добір лексичного матеріалу здійснено наближено до принципів тлумачних загальнономовних словників. У “Словник нових слів російської мови” уведено загальні назви – слова усіх частин мови, серед яких кількісно найбільше іменників. У Словнику подано також слова з новими значеннями і нові фразеологічні сполучення. У реєстр уведено й стійкі синтаксичні конструкції, які потребують роз’яснення, та нові, не зафіксовані словниками морфеми (префіксоїди й суфіксоїди).

Спробою описати динаміку лексичної системи, складні й суперечливі процеси, які відбуваються в російській мові сьогодні, стало видання під назвою *Толковый словарь русского языка конца XX в. Языковые изменения* [129]. Завданням цього словника було “показати живе слово, продемонструвати найбільш повно його реальне функціонування в мовленні (у контекстах різних типів)” [129, с. 10]. З огляду на таку мету до словника включено нові й відносно нові слова сучасної російської мови; звичні, давно засвоєні мовою, старі слова, які зазнали змін упродовж описуваного періоду;

слова, які раніше мали статус застарілих або таких, що стосуються чужого побуту, а зараз повернулися з периферії мовної свідомості; слова, які зараз виходять з активного слововживання (ідеологічні штампи та кліше радянського часу). У словнику значно розширено пласт лексики, яку дотепер не опрацьовували лексикографічно, – терміни релігій, публіцистики та жаргонні й окремі нецензурні слова. У цьому словнику, окрім суто лексикографічної інформації, подано різноманітні відомості про сам предмет чи явище, назване словом (енциклопедичні дані, смислові, оцінні характеристики). У Словнику використано своєрідну систему позначок, яка відображає динаміку в лексиці сучасної російської мови – різнонаправлені стрілки, знак першої лексикографічної фіксації, позначення відносного неологізму. У Словнику також відображена найновіша особливість російської мови: наявність значної кількості слів (переважно це терміни інформатики), які в текстах сучасних газет та журналів використовують в латинській графіці (Windows, notebook, Unix). Це, на думку укладачів, свідчить про те, що мова ще недостатньо освоїла цю лексику. Таким чином словник досить повно відображає зміни в російській мові останнього десятиліття, упродовж якого сталися кардинальні суспільні зміни, відбувалися соціальні потрясіння, що зумовили своєрідний “лексичний вибух”, який намагалися упорядкувати лексикографи.

Наприкінці XX ст. посилилась увага до динаміки лексичного складу української мови і з боку українських мовознавців. Вітчизняна лексикологія, як бачимо, має давні традиції щодо трактування неологізмів різного типу, їхнього аналізу та лексикографічного опрацювання. Однак спостереження за інноваційними процесами в українській лексиці на сучасному етапі ще не набули системності й послідовності. Нагальною потребою в даний час є, на нашу думку, акумулювання наявного наукового та технічного потенціалу в одному дослідницькому центрі, щоб забезпечити постійний моніторинг української лексики (такі Центри неології останнім часом сформувалися в Польщі, Словаччині, Чехії), активізувати дослідження процесу появи нових

слів, удосконалити методику їх опрацювання і нормативної оцінки, виробити сучасну концепцію неологізму саме в українському мовознавстві відповідно до соціальних, політичних, економічних факторів розвитку української мови в Українській державі. Практика регулярного фіксування нових слів і нових значень дозволить лінгвістам об'єктивно оцінювати стан функціонування української мови, вчасно реагувати на ті явища, що можуть негативно позначитися на її лексико-семантичній системі.

1.2. Поняття неологізму в лексико-семантичній системі мови

Усі дослідники інноваційних процесів у лексичному складі мови сходяться на тому, що виникання нових слів, як і нових значень, зумовлено двома основними причинами:

- 1) потребою назвати нове поняття;
- 2) бажанням дати нове (виразніше чи коротше) найменування тій реальії зовнішнього світу, яка вже має назву.

Так мова реалізує одну з основних своїх функцій – бути засобом спілкування. Дія цих факторів постійна, однак нерівномірна протягом усієї мовної еволюції. Каталізатором змін у мові взагалі і в лексиці зокрема стає необхідність пристосування на рівні мовленнєвої діяльності до потреб передавання інформації. Тому багато лінгвістів вважає, що подолання протиріччя між потребами, які висуває необхідність спілкування і які змінюються разом із суспільством, та здатністю мови задовольнити ці потреби за рахунок потенціалу суто мовних засобів є головним і найзагальнішим внутрішнім законом мовного розвитку [1, с. 5; 3, с. 37]. Водночас ступінь мовних змін має бути дуже незначним порівняно із загальною динамікою мовної системи, щоб “не порушувати можливості її використання як засобу спілкування між людьми не тільки в межах одного покоління, але й між поколіннями” [1, с. 5].

Побутує також гіпотеза, яка отримує багато підтверджень саме на сучасному етапі, що на появу нових слів і на їх відсоток щодо загального

лексикону в мові мають вплив “естетичні уявлення суспільства в цілому й окремих його представників зокрема” [44, с. 419-421]. Хоча опис сукупності естетичних норм стосовно мови є надто важким та невизначеним і колективні смаки змінюються залежно від часу, епохи, рівня культури й освіти мовців, рівня суспільних відносин, усе ж заперечувати своєрідну “словесну моду” в окремі періоди не можна. Значною мірою індивідуальні смаки тих, хто має змогу впливати на добір лексичних засобів вираження в періодиці та електронних ЗМІ, формують “неологічний запас” пересічного мовця. Це може виражатися:

- у захопленні окремими словотвірними типами (створення багатьох похідних від іншомовних основ за допомогою форманта *-мейкер* [з англ. “той, що робить, творить”], велика частотність іменників на *-аці/я* та ін.);
- у захопленні деякими словами й словосполученнями (*ментальність, меншовартість, тінейджер, хепі-енд*);
- у надмірному використанні нових іншомовних слів (*ексклюзивний, істеблішмент, кілер, маркет, ноу-хау, наблісити, шоу, шоумен* тощо);
- у вживанні слів, що з різних причин були усунені з активного лексикону, і власних новотворів (наприклад, свідомі дії спортивної редакції львівської газети “Ратуша” по відновленню питомо української спортивної термінології: *копун, копанка*, а не футболіст, футбол; *рукометний м’яч*, а не гандбол; *сітківкар*, а не тенісист; *запаленці*, а не вболівальники тощо).

Саме слово “неологізм” (з грецьк. “нове слово”) як мовознавчий термін утвердилося на початку ХХ ст. У “Толковом словаре живого великорусского языка” В. Даля [97], незважаючи на досить прихильне ставлення автора до нових слів і нових запозичень, слова “неологізм” ще немає; штучні новотвори В. Даль називає “небувалими словами”, які не існують насправді і якими ніколи не користувалися і не будуть [97, Т.1, с. XXXIII]. У “Словарі української мови” за ред. Б.Грінченка [121] слово “неологізм” уже засвідчено в реєстрі, хоча автор у передмові висловив своє негативне ставлення до тих слів, які названо неологізмами. “Толковый словарь русского языка” за ред.

Д. М. Ушакова пояснює неологізм як “слово, яке щойно з’явилося в мові”, і як “старе слово в новому значенні” [130, с. 526].

Належність слів до неологізмів мовознавці трактують як явище відносне й історичне. З огляду на це вчені-філологи намагаються точніше окреслити межі поняття “неологізм”, стратифікувати диференційні ознаки в межах термінного значення.

У “Курсі сучасної української мови” за ред. Л.А.Булаховського неологізмами названо “нові слова, що весь час входять у літературну мову найбільше з говірок виробничих колективів, почасти просочуючись з діалектів територіальних і соціальних, або вносяться в літературну мову окремими особами – ученими, письменниками, перекладачами” [33, с. 99]. Це визначення доповнює поняття про нове слово вказівкою на можливі шляхи його входження в мову, а також на суб’єктів неологізації – тих, хто безпосередньо має найбільші можливості впливати на появу неологізму. Далі зазначено, що коли неологізми здобувають у літературній мові “права громадянства”, вони стають словами цілої літературної мови.

Визначення неологізму в “Словнику лінгвістичних термінів” Є. В. Кротевича та Н.С. Родзевич містить і його структурну характеристику: “Неологізм – це с л о в о, с л о в о с п о л у ч е н н я або в и р а з, що з’являється у мові в зв’язку із виникненням нових понять, у зв’язку з ростом культури, техніки, з розвитком або зміною суспільних відносин” [101, с. 102]. Там же серед неологізмів виділяють с т и л і с т и ч н і неологізми – “слова, які інколи створюються письменниками тільки для даного випадку з певною художньо-стилістичною метою” [101, с. 102]. “Толковый словарь русского языка” за ред. С. І. Ожегова видання 1957 року також засвідчує, що неологізм – це не тільки нове слово, але й словосполучення. У цьому ж словнику 1989 року тлумачення неологізму розширено за рахунок “нового значення старого слова” [112, с. 328]. “Словарь лингвистических терминов” О. С. Ахманової трактує неологізм як “слово або зворот, які створені (або виникли) для позначення нового (до того невідомого) предмета або для вираження нового поняття” [95, с. 262].

Отож, основною ознакою неологізму в традиційному розумінні є “новизна”. Місткість й нечіткість цього критерію зумовлює значну частку суб’єктивізму в процесі зарахування того чи іншого слова до класу неологізмів. А.В.Калінін вважає, що в спеціальній літературі термін “неологізм” потрібно застосовувати лише тоді, коли йдеться не просто про нове слово, а про “дуже нове, новісіньке, яке з’явилося зовсім недавно, новизну й свіжість якого відчуває мовець”. “Тому, – робить висновок він, – єдиним критерієм новизни є відчуття незвичності, свіжості слова, яке виникає у всіх мовців” [25, с. 116-117]. Справді, сприйняття нових слів здебільшого супроводжує відчуття новизни. Але навряд чи варто керуватися лише таким дуже суб’єктивним критерієм. Б. Головін рекомендує вважати неологізмами слова, що “виникли на пам’яті покоління, яке їх вживає” [14, с. 91]. Це також дуже нечіткий принцип, особливо якщо брати до уваги, що з погляду соціології покоління змінюються щочверть століття. М.Шанський, наприклад, вважає, що “нове слово є неологізмом лише доти, поки воно має на собі *“печать”* свіжості й стилістичну своєрідність” [81, с. 157]. Але хто чи що може визначити наявність або відсутність такого “маркування”?

О. Г. Ликов трактує неологізм як слово, що “перебуває на початковому етапі свого історичного життя в мові” [39, с. 102]. Він вважає: новим може бути лише те, що входить як елемент в часову протяжність (тобто набуває мовного статусу, обростає системними зв’язками, може функціонувати в часі), що стає фактором історичного розвитку й змін. Неологізм для нього – це новий елемент сталої системи, який не руйнує її, а доповнює; є водночас і стимулом, і наслідком її розвитку й має потенційні можливості до змін (структурних, семантичних тощо).

“Словник української мови” в 11-ти томах тлумачить слово “неологізм” як “нове слово або вислів, що з’являється у мові” [125, V, с. 348]. Тракткування цього поняття в Українській радянській енциклопедії 1960 року розширює структурну різноманітність неологізмів за рахунок стійких одиниць мови. До неологізмів тут зараховано й фразеологічні звороти, що з’являються в

мові у зв'язку з розвитком суспільного життя, зростанням культури, науки, техніки. Поняття “неологізм” в енциклопедії подано широко: тут і нові слова на означення нової реалії, і запозичення, і слова, створені за продуктивними моделями з уживаних афіксів, вже узвичаєні широким використанням, й індивідуально-авторські новотвори, і стилістичні неологізми. Також тут вказано на історичність неологізму, бо широкоживані неологізми з часом починають сприйматися як звичайні слова.

М. А. Жовтобрюх намагається докладніше окреслити рамки поняття неологізму: “Кожне нове слово, що з'являється в мові, є неологізмом доти, поки воно не стає загальноживаним, загальнолітературним і перестає сприйматися як нове” [22, с. 60]. Як бачимо, це визначення ототожнює поняття загальноживаності й літературності й одночасно вводить як критерій – “сприймання” слова. Одразу ж виникає запитання: сприймання ким, коли? Адже мовленнєвий досвід кожного носія мови є неповторним, як унікальною є й здатність до сприйняття нового, у тому числі нового в лексиці. Відчуття новизни – це індивідуальна здатність кожної людини. Його втрату більше визначають ступінь освіти чи поінформованості мовця, його смаки й уподобання, мовне чуття. Крім того, як про це говорить В. Г. Гак [11, с. 123], у мові завжди існують слова, які вже відомі якийсь час (інколи досить довго), однак у певний період сприймаються як нові. Це ще раз переконує в тому, що критерій особистого сприйняття не може бути визначальним у виділенні “неологізмів”, або ж його потрібно використовувати в системі інших ознак, і для таких “відомих, але нових для сприйняття слів” варто виділити окрему нішу в пласті нової лексики певного періоду.

“Словник лінгвістичних термінів” Д. І. Ганича та І. С. Олійника містить таке пояснення неологізму: “Слово або мовний зворот, створені для позначення нового предмета чи вираження нового поняття” [124, с. 151]. Автори також зазначають, що, крім неологізмів загальномовних, є неологізми індивідуальні, які називають стилістичними. Їх створюють митці художнього слова з певною стилістичною метою. Як правило, такі неологізми не входять

до словникового складу мови, залишаючись переважно приналежністю певного твору чи певного письменника [124, с. 151]. Стилiстичнi неологiзми характеризують творчу манеру автора; у стилях нехудожнiх цей тип неологiзмiв вiдсутнiй [68, с. 69].

Намагаючись узагальнити найрiзноманiтнiшi визначення “нових слiв”, Г.І. Миськевич та Л.К.Чельцова прийшли до висновку, що попри розбiжностi в трактуваннi нового, усi дослiдники, характеризуючи поняття “неологiзм”, видiляють чотири основнi ознаки: 1. Час появи слова. 2. Наявнiсть чи невизначенiсть конкретного творця. 3. Вiдчуття “новизни” нового слова. 4. Сприйняття нового слова лексичною системою мови [41, с. 241].

Першi два з цих критерiїв не можна застосовувати до переважної бiльшостi нових слiв сучасного етапу. Суцiльна iнформатизацiя всiх сфер життя, коли щось нове за короткий термiн стає здобутком найширшого загалу, робить неможливим визначення часу появи слова. Винятком можуть бути лише тi випадки, коли нове слово свiдомо створюють для позначення нової реалiї (як результат наукового вiдкриття, винаходу тощо) i його номiнativнiсть структурно немотивована нi в мовi, на базi якої твориться неологiзм, нi в iнших мовах. Як, наприклад, назва медичного препарату “україн” (слово має автора та час створення). Цей новотвiр не мав навить уявної нiшi у словотвiрному ряду похiдних вiд слова “Україна” (*український, українець, українка, українізувати, українство* тощо), бо назви медичних препаратiв в українській мовi досi не утворювали вiд назв держав.

Якщо ж за новою реалiєю як назва закрiплюється слово, яке семантично й структурно мотивоване в базовiй мовi, то в переважнiй бiльшостi таких випадкiв мова може йти не про час виникнення нового слова, а лише про час закрiплення за новим поняттям певного звукокомплексу. Наприклад, слово “пейджер” в англійській мовi семантично спорiднене зi словом “page” (з англ. сторiнка; нумерувати сторiнки; повiдомляти) i з усiма похiдними, та й суфiкс – er (-er) – продуктивний, особливо при твореннi назв осiб за родом чи видом дiяльностi. Тому, напевно, у мовленнi могло не раз виникати подiбне

утворення (pager), а отже, вірогідно говорити про час у т в о р е н н я такого слова навряд чи правильно. Тому час народження нового слова або нового значення – це час з а к р і п л е н н я певного звукокомплексу за новою реалією.

Про умовність і суб'єктивність третього критерію – відчуття новизни – уже йшлося вище. Інколи вчені пропонують при визначенні нових слів використовувати як критерій ступінь засвоєння нової лексеми мовою (тобто чи увійшов неологізм у систему мови, чи залишився лише на рівні мовлення). “Цей критерій не викликав би застережень, якби сама проблема визначення шляхів і способів, якими мова засвоює слова, була остаточно вирішена” [41, с. 246].

У науковій літературі, присвяченій проблемам входження нових слів у мову, послідовно виділяють окремі ознаки, які характеризують інтенсивність процесу входження слова-неологізму в лексичну систему мови. На думку лексикологів, прямими чи опосередкованими свідченнями того, що мова сприймає нове, є: 1) засвідчена висока частотність уживання нового слова [41, с. 247]; 2) використання слова в текстах різних жанрів і різної стильової приналежності (ця ознака є визначальною, коли йдеться про введення нового слова у загальномовний словник) [44, с. 420]; 3) словотвірна активність неологізму, його здатність бути мотивуючою базою і твірною основою [45, с. 141-142]; 4) закріплення за неологізмом нових значень, поява переносних вживань [57, с. 8]; 5) здатність вступати в синтаксичні зв'язки з іншими словами [63].

Однак, відповідно до цих критеріїв, усі новотвори, які не увійшли в систему мови, набували б статусу “вічних” неологізмів, які й у загальновживану лексику не входять, і не зникають зовсім.

Віришити це протиріччя допомагає введення в науковий обіг поняття “оказіоналізм”. Дане слово як термін зустрічається у мовознавчих працях приблизно з 60-х років ХХ ст. У словники лінгвістичних термінів його включили значно пізніше (Словник лінгвістичних термінів Д. І. Ганича та

І. С. Олійника 1985 року тлумачить okazіоналізм як “слово, утворене за непродуктивною моделлю, вживане лише в умовах певного контексту” [124, с. 165]).

Розширене поняття “оказіоналізм” увібрало в себе ті новотвори, які виходили за межі вже усталеного терміна “неологізм” і які називали й індивідуально-авторськими неологізмами, і стилістичними неологізмами, і неологізмами, що ніколи не увійдуть до загальноновживаної лексики. Значний вклад у розвиток теорії okazіоналізму зробив мовознавець О. Г. Ликов. Він сформулював одинадцять специфічних ознак слова-оказіоналізму:

1) приналежність до сфери мовлення; 2) одноразовість; 3) залежність від контексту; 4) непередбачуваність; 5) номінативна факультативність; 6) експресивність; 7) ненормативність; 8) створюваність у процесі мовлення (на противагу відтворюваності слова); 9) словотвірна похідність; 10) синхронно-діахронна дифузність; 11) нездатність до створення контексту [38, с. 86]. Ці ознаки допомагають відрізнити okazіоналізм від інших новотворів.

Н. І. Фельдман тлумачить термін “оказіоналізм” як слово, “утворене за мовною непродуктивною або продуктивною моделлю, а також за okazіональною словотвірною моделлю” [79]. Проблема okazіоналізмів ще не має остаточного розв’язання, хоча поняття випадковості, індивідуальної специфіки в означенні окремих мовленнєвих реалій, тобто те, що зараз визначаємо як *оказіональність*, мовознавці виділяли давно. Серед багатоманіття мовленнєвих реалізацій мовної системи завжди привертають увагу факти, що не відповідають загальноприйнятому вживанню. Мовознавці послідовно вказували на одиничність, контекстуальну зумовленість, індивідуальний, частковий характер, функціонування лише в мовленні деяких одиниць лексичної системи. Традиційно такі слова зараховували до пасивної лексики, як підвид неологізмів. На сьогодні зафіксовано більше двадцяти термінів на означення цього поняття, серед них найчастіше вживані – “індивідуально-авторські новотвори”, “авторські неологізми”, “експресивні

неологізми”, “мовленнєві неологізми”, “стилістичні неологізми”, “експресивні синоніми”, “ірегулярні новотвори”, “ефемеризми” тощо. Кожне з цих найменувань базується на тій ознаці, яку дослідник визначає як головну.

Так, Л. А. Булаховський виділяв серед неологізмів групу “художніх неологізмів”, які вважав наслідком “самостійної словесної творчості”. Він наголошував, що такі “вигадані відповідними художниками слова нові слова залишаються назавжди тільки їхніми словами” і “не поступають до активного фонду загальної мови”, однак “там, де їх ужито, вони живуть і довго житимуть своїм повним художньо-естетичним життям, на своєму місці вони є збагаченням мови як засобу, що служить виявом певної діючої образності та емоційності і, подобаючись хоча б певному колу читачів, тим самим виправдовують своє народження і своє існування” [5, с. 424].

М. А. Жовтобрюх і Б. М. Кулик називають такі слова “індивідуальними” й “стилістичними неологізмами”, підкреслюючи їх важливу стилістичну функцію у мовленні, особливо художньому [22, с. 60]. У колективній праці “Сучасна українська літературна мова. Лексика” Т. К. Черторизька їх іменує “індивідуально-авторськими новотворами”, “поетичними або стилістичними неологізмами”, “художніми неологізмами” [67, с. 246, 259].

Термін “оказіоналізм”, на наш погляд, акумулює в собі всі ознаки вищеіменованих понять і, отже, означає: 1) свідомий акт творення нового слова не для номінації нової реалії, а для увиразнення, уточнення вже відомого; такі слова виконують важливі художньо-зображальні функції, вони дають емоційно-експресивну назву поняттю, яке вже має словесне позначення в слові; 2) використання уже наявних й усталених у мові лексичних і словотворчих ресурсів; тобто, для досягнення стилістичної мети треба “несподівано” вжити чи поєднати вже добре відоме: “споживач літературного твору – його читач має відчутти, стикаючись з новим словом або незвичним зворотом, їх доконечність на службі того нового, що вони мають до нього донести” [5, с. 418]; 3) належність до сфери мовлення і статус “вічно нових слів” (за незначними винятками), яким не властива ознака історичності; 4)

факультативність у вживанні (індивідуальні новотвори функціонують лише в тих контекстах, для яких були створені).

У сучасних мовознавчих дослідженнях, що присвячені цій проблематиці, спостерігаємо тенденцію до універсалізації використання термінів “оказіоналізм” і “оказіональний”^{*}. Мовознавці кінця ХХ ст. послідовно виокремлюють пласт okazіоналізмів із сукупності неологізмів різних типів, спираючись на вищеназвані ознаки, що притаманні лише okazіоналізмам. У лінгвістичній енциклопедії “Українська мова” поняття “неологізму” потрактовано ще досить широко, це – “слово, а також окреме значення, вислів, які з’явилися в мові на даному етапі розвитку і новизна яких усвідомлюється мовцями (загальномовний неологізм) або були вжиті тільки в якомусь акті мовлення, тексті чи мові певного автора (стилістичні, індивідуально-авторські неологізми)” [132, с. 377], а основною ознакою okazіоналізму названо “порушення законів словотворення чи мовної норми” [132, с. 400].

Останніми роками усталилося таке розуміння цих понять: неологізмами називають слова, які утворюються в мові разом із виникненням в об’єктивному світі нового поняття (нової реалії) і які реалізують номінативну функцію слова; okazіоналізмами – новотвори разового характеру, що реалізують експресивно-образотворчу функцію нового слова.

Статус неологізму є тимчасовим, і слово (чи значення) втрачають його паралельно з усталенням у мовній системі. Неологізми такого типу (власне неологізми) поділяємо на підгрупи за способом створення і шляхом входження в мову.

Перша група – це *лексичні неологізми*, або *новотвори*, що є новими найменуваннями, які створено на основі власне української лексики за допомогою питомих чи інтернаціональних афіксів. Лексичні неологізми обов’язково повинні бути назвами нових реалій.

^{*} Хоча Лінгвістичний енциклопедичний словник (М., 1991) ще тлумачить неологізми як “слова, значення слів чи сполучення слів, які з’явилися в певний період в якій-небудь мові або використані *один раз* у будь-якому тексті чи акті мовлення” [102, с. 331].

Друга група – це *семантичні неологізми*, або *неологізми-значення*. Вони виникають як результат “внутрішньослівної семантичної деривації на основі... переносів найменування” [102, с. 331].

Третя група – *відносні неологізми*, або *неологізми-входження* [30, с. 18; 102, с. 331]. Серед неологізмів-входжень розрізняємо “зовнішні” – запозичення з інших мов (Ю.Шевельов називає такі слова “етранжизмами” [91, с. 34]) і “внутрішні” – результат міграційних процесів від периферії до активного фонду всередині лексичної системи певної мови (це слова, які сприймаються мовцями як нові, хоч уже давно існують у мовній системі й колись активно функціонували, а потім певний час перебували на периферії, а також терміни, що вийшли за межі терміносистем і побутують у мовленні неспеціалістів).

Висновок до розділу

Об’єктивність і неперервність змін у лексичному складі української мови очевидна. Вони полягають у виникненні нових слів, формуванні нових значень, засвоєнні нових запозичень, постійному рухові слів між різними групами активної та пасивної лексики.

Одним із актуальних завдань мовознавців є реєстрування нових слів, оцінювання їхнього статусу (належність до сфери мови чи мовлення) і внесення їх у загальномовні чи спеціальні словники. Регулярне фіксування нових слів і значень, що з’являються в мовленні, дозволить лінгвістам об’єктивно оцінити стан функціонування української мови за конкретний часовий проміжок, вчасно реагувати на ті явища, що можуть негативно позначитися на її лексико-семантичній структурі.

Неологізм – це *слово, значення слова чи стійке сполучення слів, які сформувалися в мові упродовж певного історичного періоду для найменування нової об’єктивної реальності*. Це визначення вказує на відносність та історичність поняття “неологізм”. Якщо нове слово закріпилося в лексико-семантичній системі та активно функціонує, то воно перестає бути неологізмом.

РОЗДІЛ 2

МОРФОЛОГІЧНІ СПОСОБИ ТВОРЕННЯ НЕОЛОГІЗМІВ.

Новотвори найбільш адекватно відображають сучасні словотвірні тенденції.

2.1. Суфіксальний словотвір.

В аналізованій новій лексиці сучасної української літературної мови найчисленнішою є група іменників, які утворені суфіксальним способом (56 %).

2.1.1. Суфіксальний словотвір іменників. Серед різноманітних іменникових суфіксів, що функціонують у сучасній українській мові, у процесі творення неологізмів найчастіше беруть участь: *-ість*, *-ств-*, *-ізм-/изм-*, *-ацій-/цій-*, *-н'н'-*, *-ен'н'-*, *-ик-*, *-ник-*, *-ець-*.

Новотвори із суфіксом *-ість*. Суфікс *-ість* виявляє тенденцію до підвищення словотвірної активності в новотворах кінця ХХ ст. За його допомогою творяться іменники зі значенням абстрагованої ознаки, тому найчастіше суфікс *-ість* приєднується до прикметникових основ: *багатопартійн/ий* → *багатопартійн-* + *-ість*, *благочинн/ий* → *благочинн-* + *-ість*, *ексклюзивн/ий* → *ексклюзивн-* + *-ість*, – хоча донедавна мовознавці інколи зараховували цей словотворчий афікс до непродуктивних [69, с. 192]. Зафіксовано такі новотвори із названим суфіксом: *заідеологізованість* [МГ, 23.10.93], *закомплексованість* [День, 31.01.9], *законотворчість* [ЛУ, 18.08.94], *заорганізованість*, *конвертованість* [Діло, 9.01.97], *конкурентоспроможність* [ЛУ, 9.08.90], *корумпованість* [УК, 26.12.96], *криміногенність* [МГ, 20.07.93], *критеріальність* [Вітч., 1993, № 11-12], *лихоносність* [ЛУ, 10.12.92], *малоінформативність* [МГ, 8.04.93], *ментальність* [Тиждень, 18.07.97], *менишовартість* [ЗВУ, 30.03.93], *паперотворчість* [ЛУ, 3.04.97], *позаблоковість* [День, 14.01.97], *радянськість* [МГ, 2.10.93], *симультанність* [ГУ, 16.11.96], *телегенічність* [ЗВУ, 16.03.93], *указотворчість* [МГ, 2.10.93],

уніфікованість [ЛЮ, 2.08.90] тощо. Як видно, похідні слова можуть бути утворені як на базі власне української лексики (*щільність*), так і запозиченої (*конвертованість, корумпованість, ментальність* тощо). Також активізувалися утворення від основ складних прикметників: *законотворчий, лихоносний, меншовартий, малоінформативний, паперотворчий*. Потрібно зазначити, що на рівні оказіонального словотвору суфікс *-ість* демонструє ще ширші можливості до розбудови словотвірних ланцюжків. Історичну характеристику словотворчої активності суфікса *-ість* детально подала О. Г. Муромцева [45, с. 12-18]. Не зафіксовано випадків формування у сучасних новотворах із суфіксом *-ість* предметного та предметно-збірного значення.

Новотвори із суфіксом *-ств-*. Активно творяться нові слова за допомогою суфікса *-ств/o/*: *бестселерство, дисидентство, ксенофільство, манкуртство, музейництво, наукознавство, перекладацтво, післанництво, пристосуванство, продюсерство, самотійництво, сексотство, спонсорство, шароварництво, шістдесятництво*. Указані новотвори відрізняються за твірними основами і за значенням похідного слова.

За допомогою суфікса *-ств-* творяться іменники із значенням узагальненої ознаки від:

– відносних прикметників: *пристосуванство* (від *пристосуванський*), *самотійництво* (від *самотійницький*, ц' – ц) тощо. Інколи не можливо однозначно визначити мотивуюче слово, особливо, коли в мові функціонують однокореневий іменник та відносний прикметник. У такому випадку можна говорити про подвійну мотивацію, наприклад: *пристосуванство* (від *пристосуванець* і від *пристосуванський*).

– від іменників (неологізм називає узагальнену ознаку або стан): *бестселерство* (*бестселер*), *ксенофільство* (*ксенофіл*), *манкуртство* (*манкурт*), *правдошукацтво* (*правдошукач*).

Якщо мотивуючими виступають іменники на позначення особи за видом діяльності, то похідні із суфіксом *-ств/o/* мають значення “заняття, вид

діяльності”: напр., *перекладацтво* (“*Перекладацтво* – особливе мистецтво, яке потребує не тільки хисту, знання мов, почуття смаку, але й якоїсь особливої жертвовності” [ЛУ, 17.04.97]), *сексотство* (“Гоніння по службі, партійні і “товариські” розгляди, відкрите і таємне стеження, *сексотство* міцно вселялося у повсякденність” [Вітч., 1993, № 9-10]), *спонсорство* (“Усе пущено в хід: внутрішньодержавні протиріччя в реформуванні економіки й становленні суверенітету; зовнішні сили, які послідовно і за заздальгідь спланованим сценарієм розвалюють економіку України, ставлять її в залежність від політичного та фінансового *спонсорства*” [ГУ, 28.05.96]). У нових словах такого типу значення збірності, яке часто буває властиве іменникам із суфіксом *-ств/о*, що мотивуються назвами осіб, може розвинутиися згодом, однак поки що його не зафіксовано.

Словотвірна активність суфікса *-ств-* не залежить від походження мотивуючого слова (чи воно запозичене чи питома українське).

Новотвори із суфіксом *-ізм-(-изм-)*. Суфікс *-ізм-/изм-* (як і суфікси *-іст-/ист-*, *-ор-*, *-ер-*, *-аці/я*) належить до словотворчих засобів, які виділилися із тих запозичень, що на українському мовному ґрунті сприймаються як слова з мотивованими основами. За цим суфіксом усталилася функція творення абстрактної лексики від прикметникових та іменникових основ. Суфікс *-ізм-/изм-* має високий рівень сполучуваності: він однаково продуктивний у новотворах від основ іншомовного походження й від українських основ. Відприкметникові новотвори із суфіксом *-ізм-/изм-* мають загальне значення абстрагованої ознаки й називають: напрям у суспільно-політичному, науковому житті: *масовізм* (<масовий) [Вітч., 1993, №11-12], *монетаризм* (<монетарний) [ЛУ, 11.02.93], *необільшовизм* (<необільшовицький) [МГ, 4.04.92], *популізм* (<популярний у знач. “загальнодоступний, зрозумілий всім за простотою викладу” СІС–85) [МГ, 8.04.93], *республіканізм* (<республіканський) [ЛУ, 27.02.92] (слово використовував у працях І.Франко, але у тлумачних словниках сучасної української мови воно не зафіксоване); специфічну ознаку певного явища: *благополучизм* (<благополучний) [ЛУ,

19.10.89]. Відіменникові новотвори із суфіксом *-ізм/-изм-* найчастіше означають абстраговане поняття або властивість за відношенням до предмета, названого мотивуючи словом: *вампіризм* (<*вампір*) [Час-Тіме, 19.02.97], *катастрофізм* (<*катастрофа*), *культуризм* (<*культура* ‘тіла’) [Час-Тіме, 19.02.97], *лобізм* (<*лобі*) [УШ, 22.12.95], *нарцисизм* (<*нарцис* у перен. знач.) [ЛУ, 27.02.97], *фанфаризм* (<*фанфари*) [ЛУ, 11.01.90]. В оказіональному словотворенні поширеною є словотвірна модель відіменникових утворень за допомогою суфікса *-ізм/-изм-* від власних імен. Такі неологізми 90-х років означають історичний період, пов’язаний з діяльністю певної особи (*кучмізм*, *кравчукізм*). Отже, у лексиці 90-х років ХХ ст. суфікс *-ізм/-изм-* зберігає свою продуктивність і активно використовується для творення нових слів.

Новотвори із суфіксом *-щин-(а)*. Нові слова, утворені за допомогою суфікса *-щин/а/*, зазвичай відзначаються емоційно-експресивним забарвленням і виражають негативну оцінку або діяльності особи (якщо твірною основою є власна назва): *брежнєвщина*, або якоїсь риси суспільства загалом чи групи людей: *кон’юнктурищина* (<*кон’юнктура*), *штурміщина* (<*штурм* у перен. знач. “справа, що потребує значних зусиль”), *дідівщина* (<*дід* у перен. знач. “досвідчений солдат, який незабаром демобілізується”). Два останні неологізми утворені за допомогою суфікса *-івщин-(а)*. Негативна оцінність не є обов’язковою властивістю слів із суфіксом *-щин/а/*. Емоційне сприймання новотвору залежить насамперед від асоціацій, які викликає мотивуюче слово.

Новотвори із суфіксами *-аці(я)*, *-ці(я)*. Утворення іменників на позначення опредмеченої дії за допомогою суфіксів *-ацій-*, *-цій-* (графічно *-аці/я/*, *-ці/я/*) не є новим явищем в українському словотворенні. Особливо активно вони функціонували в другій половині ХІХ ст., що відбивало зростаючу потребу до вираження узагальнених понять засобами української мови. Тоді ж “спостерігалось встановлення відношень іменників з суфіксами *-аці/я/*, *-ці/я/*, *-енці/я/* з дієсловами тих же коренів з суфіксами *-ува-*, *-ізува-* як похідних і твірних” [45, с. 34]. У лексиці 90-х років ХХ ст. іменники на *-аці/я/* чисельні й різнопланові за мотивацією. Характерною ознакою іменників цієї

групи є складність встановлення мотивуючих словотвірних відношень, бо вони є словами з різною формально-семантичною співвідносністю, які “відбивають взаємодію різних способів словотвору, а також словотвірних типів, їх моделей і семантичних підтипів” [61, с. 20]. На похідні слова з неоднаковою словотвірною структурою звертали увагу в своїх дослідженнях І. І. Ковалик, І. Й. Ощипко, Б. А. Шарпило, В. О. Горпинич, З. О. Каспришин. Однак досі способи розмежування похідних слів, співвідносних з кількома спільнокореновими словами, у синхронному словотворі недостатньо вироблені. Не визначені поки що точні прийоми та принципи розбору таких лексем. Тому при словотвірному аналізі кожного з цих слів потрібно окремо “застосовувати критерій найбільшої семантичної близькості між твірним і похідним словом” [61, с. 20]. Отже, насамперед треба сформулювати найбільш повно лексичне значення похідного слова, і воно стане джерелом виявлення твірної основи, адже у тлумачних словниках для пояснення похідного слова, як правило, наводиться мотивуюче слово. Не виникає труднощів при тлумаченні іменника на *-аці/я*, коли у мові функціонує дієслово на означення певної дії. Наприклад, Словник української мови послідовно тлумачить такі іменники через відсилання до дієслова: *імпровізація* – “дія за знач. імпровізувати” [СУМ, IV, с. 22], *кваліфікація* – “дія за знач. кваліфікувати” [СУМ, IV, с. 128] і т.д. Однак часто фіксуємо іменники на позначення опредмеченої дії тоді, як відповідних дієслів немає або вони існують лише на рівні okazіонального слововживання. Як правило, це іменники із запозиченими коренями або ті, що утворені способом основоскладання. Суфікс *-ацій-* (графічно *-аці/я/*) якраз часто є словотворчим компонентом новотворів-іменників зі значенням опредмеченої дії на базі іншомовних коренів. Саме словотворення від запозичень із мов з яскравими ознаками аналітичної будови (напр. англійської), у яких головними засобами вираження граматичних відношень є службові слова і порядок слів, зумовлює переважання іменників на означення дії над власне дієсловами. Для унаочнення проаналізуємо один із новотворів. Іменник “*бартер*” запозичено українською мовою через посередництво

російської з англійської, в якій це слово має значення: “1) міняти, обмінювати; 2) торгуватися; 3) товарообмін, мінова торгівля” [АУС-74, с. 64]. Значення дії чи предмета актуалізується лише в тексті. Потреба означити нову для нас реалію, а саме “прямий безгрошовий обмін товарами чи послугами” [ФС, с. 45], привела до запозичення слова *бартер* у значенні іменника, тобто на українському мовному ґрунті називалася не дія, а її, умовно кажучи, опредмечений еквівалент. Тому в мовленнєвій практиці не виникло потреби в утворах типу “*бартерувати*”, “*бартерити*” (українські слова *міняти*, *обмінювати*, *мінятися*, *вимінювати* тощо повністю задовольняють потреби спілкування). Проте іншомовне слово *бартер* виступило як твірне для новотвора-іменника на позначення опредмеченої дії за значенням “використовувати, впроваджувати безгрошові товарообмінні операції” – *бартеризація*, в семантиці якого вказівкою на процесуальність є складний суфікс *-изації-* (від *-із(ува)-* і *-ації-*). Таким чином, за формальної відсутності прямої мотивації *дієслово* → *іменник* загальне типове відношення не порушується; стадія дієслова присутня у словотвірній послідовності, але не повністю матеріально виражена (не зафіксовано дієслова, однак на нього вказує елемент дієслівного суфікса *-із-*). Те, що іменник із значенням опредмеченої дії, утворений від іншомовного кореня, починає функціонувати в українській мові швидше, ніж відповідне дієслово, давало підстави говорити про взаємну мотивацію дієслова й іменника або ж про переважну мотивацію дієслова іменником [10, с. 41, 53]. Суперечливість цього явища відбито й у Словнику української мови, коли деякі дієслова на *-ізувати* /*-изувати* тлумачаться через іменники, наприклад: *інвентаризуват* – “робити *інвентаризацію*” [СУМ, IV, с. 24]. Щоб уникнути двоїстості в трактуванні словотвірних пар такого типу, треба розрізняти семантичну й, умовно кажучи, хронологічну (часову) мотивацію. Унаслідок первинного функціонування віддієслівного іменника цілком зрозумілим є виведення відповідного дієслова саме від нього. От як дієслово “*ваучеризувати*”, яке зафіксовано лише один раз на рівні okazіонального слововживання, тоді, як коли іменник “*ваучеризація*”

не сприймається вже й як неологізм. Однак саме okazionale утворення підтверджує, на наш погляд, збереження усталеного напрямку мотивації (від дієслова до іменника на означення дії) у словах такого типу. Унаслідок розвитку здатності людського мислення до абстрагування часто назва дії як предмета може випереджати її номінацію як процесу. Мовець у момент творення нового слова мовби “перестрибує” один щабель (так зване “черезступінчасте словотворення”), однак семантична й формальна мотивація нової лексеми зберігаються. “Черезступінчасте творення дєвербативів з суфіксом -изація(-ізація) на базі мотивуючих імен... підтримується характером вираження дії, яка, як правило, відбувається безвідносно до діяча, через що не завжди потребує дієслівного оформлення” [9, с. 10]. Через використання суфіксів, за якими усталилася функція творення віддієслівних іменників, новотвори стають елементами системи. Тому не викликає застережень напрямок творення іменник на позначення дії → дієслово (тобто, *ваучеризувати* ← *ваучериз/аці/я* + -ува-, де суфікс -ува- словотворчий, а -аціj- — усікається) лише тоді, коли до уваги береться насамперед хронологічний чинник: те слово, яке швидше почало функціонувати, мотивує те, яке стало вживатися пізніше. Однак загальне типове відношення, за якого дієслово мотивує іменник на позначення опредмеченої дії, не порушується, тому що “навіть можливе творення від іменної основи слів типу *українізація* [у нашому прикладі *ваучеризація*] не знімає значення дієслівності, значення процесуальності, яке властиве даному слову” [45, с. 34]. Тому із втратою хронологічної маркованості (коли і дієслово, й іменник на позначення опредмеченої дії функціонуватимуть одночасно) традиційна словотвірна мотивація віддієслівного іменника дієсловом не викликатиме сумнівів.

У мовленні зафіксовано такі іменники на -аці/я, -ці/я, які не мають відповідних дієслів, які можна було б визначати як мотивуючі: *бартеризація*, *ваучеризація*, *гуманітаризація*, *дебюрократизація*, *деїмперіалізація*, *дегуманізація*, *деколективізація*, *декомунізація*, *демістифікація*, *деміфологізація*, *дерегуляція*, *дерусифікація*, *єротизація*, *інвалідизація*, *колгоспизація*,

контрацепція, криміналізація, маргіналізація, мафіозація, мюзиклізація, партизація, мінізація, тіньовизація, юридизація. Дієслово “*ваучеризувати*” засвідчено лише один раз, що свідчить про його okazіональність. Іменники на *-аці/я* з префіксом *де-* також зараховуємо до цієї групи слів, дотримуючись традиційного мотивування префіксального іменника префіксальним дієсловом [УРСС, с. 56]. Майже всі зазначені іменники утворені від запозичень, за винятком слова “*колгоспизація*” (від аббревіатури) та слів “*мінізація*” (від власне українського “*тінь*”) і “*тіньовизація*” (від “*тіньовий*”).

Решту віддієслівних іменників-новотворів мотивують дієслова на *-ува-*, *-ізува-/изува-*, *-фікува-*: *гуманізація* ← *гуманізувати*, *демонополізація* ← *демонополізувати*, *департизація* ← *департизувати*, *деполітизація* ← *деполітизувати*, *індексація* ← *індексувати*, *кібернетизація* ← *кібернетизувати*, *комп'ютеризація* ← *комп'ютеризувати*, *музеєфікація* ← *музеєфікувати*, *роботизація* ← *роботизувати*, *сертифікація* ← *сертифікувати*, *соціалізація* ← *соціалізувати* тощо.

Новотвори з суфіксом *-нн(я)*, *-енн(я)*. Поряд із творенням віддієслівних іменників за допомогою суфікса іншомовного походження *-ації-*, не втрачає продуктивності й суфікс *-нн/я* (*-енн/я*): *акціонування, дотування, клонування, ліцензування, медитування, напрацювання, незважання, непомічання, роздержавлення, самопроголошення, сканування, штрихкодування.* За допомогою суфікса *-нн/я* утворюються іменники із значенням опредмеченої дії від дієслів з українськими (*напрацюва/ти* → *напрацюва-* + *-нн/я*, *роздержави/ти*, *роздержавл(ен)ий* → *роздержавл-* + *-енн/я*) й з іншомовними коренями (*клонува/ти* → *клонува-* + *-нн/я/*, *сканува/ти* → *сканува-* + *-нн/я/*) походження. Але мотивуючі дієслівні основи українського походження є префіксальними або складними.

Віддієслівні новотвори-іменники із суфіксом *-нн/я* означають предмет, особливо за частого вживання без залежного слова. Наприклад, іменники *дотування, медитування, напрацювання* мають і значення абстрагованої дії, і

значення предмета, про що свідчить слововживання: “Наше письменництво завжди було занурене в соціальну круговерть; традиції *медитування*, на які можна було б спертися, у вітчизняній культурі – мінімальні” [ЛУ, 11.01.90]. “Обласна держадміністрація подала до Верховної Ради пакет своїх *напрацювань* з цього приводу, зробивши й конкретні розрахунки” [Тиждень, 18.07.97].

Для віддієслівних іменників на *-nn/я* у сучасній українській мові також характерним є черезступінчасте творення (за відсутності мотивуючого дієслова)*. Наприклад, мотивуючим для слова “*штрихкодування*” є словосполучення “*присвоєння штрихкоду*”, і лише гіпотетично можна припустити існування дієслова “*штрихкодувати*”, яке посіло б незаповнену нішу у словотвірній парі. Існує точка зору, що в даному випадку можна виводити деривати на *-nn/я* (до яких не зафіксовано мотивуючих дієслів) безпосередньо від іменникових основ, а дериватором уважати складний суфікс *-уванн/я*. Наприклад, І. С. Улуханов твердить, що “будь-яке сполучення поряд розташованих суфіксів ... перетворюється в новий узуальний суфікс, як тільки в узуальній лексиці з’являються два слова, які відрізняються одне від одного цим сполученням за відсутності слова, утвореного за допомогою першого з суфіксів” [78, с. 50]. Цей висновок непрямо підтверджує наше припущення про те, що така мотивованість зберігатиметься лише доти, доки до вжитку не ввійде пропущена ланка – дієслово із суфіксом *-ува*.

Новотвори із суфіксами *-ик-*, *-ник-*. У сучасній українській мові суфікс *-ик-* у так званому “чистому” вигляді майже не використовується у відіменниковому словотворі [54, с. 76]. Ми зафіксували новотвори із суфіксом *-ик-* від аббревіатури: *бомжик* ← *бомж* та від прикметникових основ: *тіньовик* ← *тіньовий*, *черговик* ← *черговий* (у двох останніх можна визначати подвійну

* Як засвідчив матеріал дисертації Г.Віняр: “Дві третини новотворів аналізованої структури утворені в мовленні досліджуваного періоду без опори на реально існуючі дієслова, хоча мовною системою такі мотивуючі дієслівні основи передбачені і їх структурні частиномовні елементи, а саме – дієслівні суфікси і префікси, виразно проступають у структурі іменників з процесуальним значенням” [8, с. 9].

мотивацію – від іменників *тінь, черга* – коли словотворчим є складний суфікс *-овик-*, який утворився шляхом зрощення прикметникового суфікса *-ов-(ий)* та іменникового *-ик-*).

Суфікс *-ник-* продуктивний в українському словотворенні назв осіб за родом діяльності. Він утворився ще в давньоукраїнській мові з прикметникового або дієприкметникового суфікса *-ьн-* + *-ик-*. У перші десятиліття ХХ ст. за його допомогою утворювано багато нових слів, які не тільки номінували нові поняття, а й унормовували використання словотворчих засобів української мови, зменшуючи експансію російських суфіксів. Недарма вже й у 1936 році Євген Грицак писав: “Поширилися в нас, неначе справжня пошесть, слова з російськими наростками *-щик-, -чик-*, що їх варто б оминати. В українській мові є наросток *-чик-*, але його вживають головню при здрібнілих іменниках: *хлопчик, горобчик*, а при творенні слів, що означають зайняття або працю людей, треба вживати наростків *-ик-, -ець-, -ар-, -ач-* й інших. Через те повстають хибно складені слова, яких у нас наскрізь повно: *покажчик – показник, разнощик – разносець, накладчик – накладець*” [17, с. 32].

Так, у російсько-українському словнику ділової мови В.Підмогильного та Є.Плужника [55] послідовно подано українські слова із суфіксом *-ник-* як відповідники до російських слів на *-чик, -щик, -итель*: *вкладник, виробник, керівник* тощо.

У Правописному словнику Г.Голоскевича (1930 р.) відсутні слова на *-чик, -щик* – замість них подаються назви осіб, утворені від основ різного походження за допомогою суфікса *-ник-*: *газетник, попутник, постачальник, обманник, оцінник, перекупник, здирник, натурник* і т.п.

У словникових виданнях 70-80-х років кількість слів із суфіксами *-чик-, -щик-* зростає. Так, в Інверсійному словнику української мови, який укладено за матеріалами Словника української мови в 11-ти томах, таких слів більше ніж 40, серед них: *обкатчик, газетчик, розмітчик, попутчик, поставщик, пайщик, натурщик, здирщик, паромщик, доменщик* тощо.

Автори словників 90-х років ХХ ст. (насамперед, орфографічних) намагаються уникати слів з такими формантами, але ще й тут трапляються паралельні утворення від однієї твірної основи (як-от: *бакенник, бакенищик*), або слова тільки із суфіксами *-чик-* чи *-щик-*: *донощик, обманищик, об'їждчик* [114].

У сучасній українській мові тільки за допомогою суфікса *-ник-* утворюються нові слова від дієслівних основ: *осідник* ← *осідати*, *прокатник* ← *прокатувати*; від іменникових основ: *бюджетник* ← *бюджет*, *державник* ← *держава*, *контрактник* ← *контракт*, *лазерник* ← *лазер*, *перепідготовник* ← *перепідготовка*, *лімітник* ← *ліміт*, *підприємник* ← *підприємство*; від прикметникових основ: *доброчинник* ← *доброчинний*, *спинальник* ← *спинальний*, *тверезник* ← *тверезий*.

Новотвори із суфіксом *-ець* (*-овець, -івець...*). Численні іменникові утворення із суфіксом *-ець* відомі вже в давньоукраїнській мові. За його допомогою утворювалися назви осіб чоловічого роду з вказівкою на вид діяльності, соціальний статус, належність до певного угруповання, зовнішні властивості та внутрішні риси. Активність суфікса була неоднаковою у різні періоди, що дало підстави дослідникам висунути тезу про непродуктивність цього словотвірного типу [48, с. 38]. Наш матеріал засвідчує активізацію іменників-назв осіб із суфіксом *-ець-* не тільки за рахунок композитів, при творенні яких основоскладання супроводжується суфіксацією: *державотворець, добротворець, заставодавець, наукознавець, пам'яткознавець, патентознавець*, а й унаслідок прямого словотворення від прикметникових основ: *антикультівець* ← *антикультівський*, *випадковець* ← *випадковий*, *інопартієць* ← *інопартійний*, *нацбанківець* ← *нацбанківський*; від аббревіатур: *демблоківець* ← *демблок*, *жеківець* ← *ЖЕК*, *рухівець* ← *РУХ*, *уєрпівець* ← *УРП*, *кунівець* ← *КУН*; від дієслівних основ: *управлінець* ← *управляти*.

Окрім того, сучасне функціонування суфікса *-ець-* відбиває тенденцію, хоч і непослідовну, до заміни у загальноновживаних запозиченнях іншомовних компонентів на власне українські: *бізнесовець* (а не *бізнесмен*), *спортовець* (а не *спортсмен*).

2.1.2. Суфіксальний словотвір прикметників. Другою за чисельністю (31% від усіх аналізованих) групою новотворів є відіменникові та відприкметникові прикметники суфіксального творення. Серед них переважають відносні прикметники. Якісні прикметники серед нових слів посідають незначне місце. У наших матеріалах їх засвідчено лише два (*катаклістичний* – трагічний, руйнівний, катастрофічний. “Нині людство перейняте *катаклістичними* почуваннями і мовби потребує якогось дива, якоїсь з’яви – навіть в образі Спасителя” [ЛУ, 6.05.93], *комунікабельний* – який легко знаходить спільну мову з іншими, контактний. “Вони якісь іскрометні, легкі у спілкуванні, надзвичайно *комунікабельні*” [УК, 31.12.96]). Їхня кількість може збільшитися внаслідок переосмислення значень відносних прикметників, через що останні набудуть властивості позначати абстраговану ознаку.

Відносні прикметники відіменникового походження із суфіксом *-н-* та похідними складеними (*-ичн-/ічн-, -альн-, -арн-/ярн-, -ивн, -альн-, -уальн-, -іальн-*). Суфікс *-н-* має високий ступінь продуктивності при творенні відносних відіменникових прикметників. Цей суфікс може поєднуватися з твірними основами конкретних та абстрактних іменників, чому сприяють й широкі морфонологічні умови його сполучуваності [18, с. 145]. Серед новотворів, оформлених за допомогою суфікса *-н-*, значне місце посідають похідні від іншомовних іменникових основ.

1. Утворення від абстрактних іменників: *авальний* ← *аваль*, *анімаційний* ← *анімація*, *геоекономічний* (к//ч) ← *геоекономіка*, *геополітичний* (к//ч) ← *геополітика*, *дезінтеграційний* ← *дезінтеграція*, *дефляційний* ← *дефляція*, *дивідендний* ← *дивіденди*, *екополітичний* (к//ч) ← *екополітика*, *ексклюзивний* ← *ексклюзив*, *бартерний* ← *бартер*, *інавгураційний* ← *інавгурація*,

інноваційний ← інновація, макроекономічний (к//ч) ← макроекономіка, менеджментний ← менеджмент, монетарний ← монетаризм, тендерний ← тендер, , флористичний (к//ч) ← флористика, чартерний ← чартер.

2. Утворення від конкретних іменників: гуманоїдний ← гуманоїд, дискетний ← дискета, дисплейний ← дисплей, ваучерний ← ваучер, інвалютний ← інвалюта, мафіозний ← мафіозі (однак не зафіксовано прикметника від основи слова *мафія* [мафій-] – “мафійний”), моніторний ← монітор, пейджерний ← пейджер, пейнтбольний ← пейнтбол, принтерний ← принтер, сертифікатний ← сертифікат. У наведених похідних прикметниках, утворених за допомогою суфікса *-н-*, іменникова мотивуюча основа повністю входить у дериват. Тільки у слові *мафіозний* відмічаємо часткове усічення форманта *-озі*, який походить від італійського *-oso-* (*maffioso* – *мафіозі*, *virtuoso* – *віртуоз*, *tifoso* – *тифозі* (загальна назва палких футбольних уболівальників спочатку стосувалася лише італійців, тепер уживається й стосовно представників інших народів. В українській мові поряд із запозиченими найменуваннями: *тифозі*, *фан*, *фанат* – відновило побутування питомо українське слово – *запаленець* (“За грою наших футболістів спостерігали численні *запаленці* столичного “Динамо” [ТБ, 8.10.1999]), яке, на нашу думку, через достатню семантичну прозорість і зіставляваність з мотивуючим прикметником – *запальний* – варто рекомендувати до частішого вживання поряд із словом “уболівальник”). Можна припустити, що утворення прикметника *мафіозний* від усіченої основи свідчить про можливість формування іменника “*мафіоз*”, який набуде граматичного значення чоловічого роду й функціонуватиме як загальна назва особи, аналогічно до слова *віртуоз* й похідних – *віртуозний*, *віртуозність*, *віртуозно*. Активний процес творення прикметників від іншомовних основ привів до виділення гібридних прикметникових суфіксів на основі суфікса *-н-*:

а) *-ичн-/ічн-*, *-альн-*, *-арн-/ярн-*, *-ивн-*. Продуктивність цих суфіксів зростає. Зафіксовано такі групи новотворів-прикметників із гібридними

суфіксами: *-ичн-/-ічн-* –*екологічний* ← *екологія*, *культурологічний* ← *культурологія*, *партократичний* ← *партократія*, *плюралістичний* ← *плюралізм*, *політологічний* ← *політологія*, *сервілістичний* ← *сервілізм*.

б) *-альн-* (*-уальн-*, *-іальн-*): *концептуальний* ← *концепт*, *дигітальний*, *віртуальний*, *ментальний*. У всіх утворах (крім першого) гібридний афікс у морфемній структурі прикметника виділяємо тільки умовно, бо в сучасній українській мові не існує відповідної іменникової словозмінної основи. Ці слова запозичено з англійської мови, де вони також функціонують як прикметники (показником є формант *-al*): *digital, virtual, mental*. В українській мові їхня морфемна структура ускладнилася внаслідок приєднання суфікса *-н-*, який разом із іншомовним формантом *-al-* оформився як гібридний суфікс *-альн-*. Той факт, що функціонує багато запозичених прикметників, у яких наявний суфікс-гібрид *-альн-*, дає змогу припускати, що такі слова на ґрунті української мови є непохідними, навіть тоді, коли в мовленні функціонує відповідний іменник, який, очевидно, можна визначати як утворення способом усічення основи: не *концептуальний* від *концепт*, а *концепт* від *концептуальний*.

Новотвори з суфіксом *-ов-(-ев-)*. У творенні нових відносних прикметників поряд із суфіксом *-н-* та його похідними активно функціонує суфікс *-ов-/-ев-*. Дослідники відзначають “функціональний збіг цих афіксів у межах одного різновиду прикметників” і розглядають випадки сполучуваності обидвох афіксів з тими самими твірними основами як “характерний вияв словотвірної синонімії в системі прикметникового словотвору” [18, с. 154]. Але серед зафіксованих новотворів лише одна твірна основа може сполучатися з суфіксом *-н-* і з суфіксом *-ов-*: *спонсоровий* і *спонсорний*, а також із суфіксом *-ськ-*: *спонсорський*. У мовленні зафіксовано новотвори *спонсоровий* і *спонсорський*, причому з різними значеннями: перше слово на позначення належності особі і друге – із вказівкою на ознаку за відношенням до особи чи дії (*спонсор* → *спонсоровувати*). Інші зафіксовані відносні прикметники, які

утворені за допомогою суфікса *-ов-/-ев-*: *байтовий, бізнесовий, відеокліповий, демпінговий, іміджевий, інофірмовий, кітчевий, кліповий, лізинговий, маркетинговий, пейджинговий, попсовий, процесинговий, рейтинговий, трастовий, файловий, факсовий* – варіантів не мають. Вибір словотворчого афікса в них зумовлений лише фонетичними умовами сполучуваності твірних основ із суфіксами, а саме:

а) необхідність збереження кінцевих приголосних основи, зокрема іншомовного форманта *-инг-*: *пейджинговий, маркетинговий, рейтинговий, демпінговий* і т.д.;

б) уникання збігу трьох приголосних: *стн, йлн, ксн, тчн* тощо: *файловий* (а не *файлний* чи *файлський*), *кітчевий* (а не *кітчний* чи *кітчський*), *факсовий* (а не *факсний*), *трастовий* (а не *трастний* чи *трастський*);

3) уникання незручних для вимови поєднань двох приголосних звуків: *джн, пн, сн*: *іміджевий* замість *іміджний*, *кліповий* замість *кліпний*, *бізнесовий* замість *бізнесний*.

Потрібно зазначити: всі новотвори із суфіксом *-ов-/-ев-* є похідними від іншомовних слів, що також характеризує функціонування зазначеного дериватора в процесі неологізації сучасної української мови.

Прикметники із суфіксом *-ськ-*. За допомогою суфікса *-ськ-* створюються відносні прикметники від назв осіб за видом діяльності, належністю до соціальних груп, політичних партій тощо. Наприклад, *аудиторський* ← *аудитор*, *державницький* ← *державник*, *дистрибуторський* ← *дистрибутор*, *брокерський* ← *брокер*, *букмекерський* ← *букмекер*, *лобістський* ← *лобіст*, *монетаристський* ← *монетарист*, *нудистський* ← *нудист*, *підприємницький* ← *підприємець*, *популістський* ← *популіст*, *продюсерський* ← *продюсер*, *рекетирський* ← *рекетир*, *ріелтерський* ← *ріелтер*, *самостійницький* ← *самостійник*, *тінейджерський* ← *тінейджер*.

Похідний від суфікса *-ськ-* – суфікс *-івськ-* використовується для творення відносних прикметників від аббревіатур, номенклатурних назв,

найменувань політичних об'єднань: *кабмін-івськ-ий* – *кабмін*, *нардеп-івськ-ий* – *нардеп*, *самвидав-івськ-ий* – *самвидав*; *кодак-івськ-ий* – “*кодак*”, *інтернет-івськ-ий* – *інтернет*, *рух-івськ-ий* – “*рух*”.

Суфікс *-ськ-* однаково продуктивний у похідних і від питомих українських твірних основ, і від іншомовних.

2.1.3. Суфіксальний словотвір дієслів. Чисельно новотворів-дієслів зафіксовано менше (прибл. 13% від аналізованих неологізмів, що є наслідком суфіксації), ніж іменників чи прикметників. Нові дієслова виникають найчастіше внаслідок відіменного творення для позначення певного виду діяльності особи (якщо мотивує іменник) або процесу набуття ознаки (якщо мотивує прикметник). Найчисельнішою є група новотворів-дієслів, утворених суфіксальним способом від іменникових основ.

Новотвори з суфіксом *-ува-*. Для творення нових дієслів від іменників найчастіше використовується дієслівний суфікс *-ува-* у межах продуктивних словотвірних типів. Найчисельнішою є група новотворів, які означають “дію, результат або продукт якої названий мотивуючим іменником” [92, с. 28]. Наприклад, *аудитувати* ← *аудит*; *депозитувати* ← *депозит*; *дотувати* ← *дотація*; *конвертувати* ← *конвертація*; *ліцензувати* ← *ліцензія*; *лобіювати* ← *лобі*; *сертифікувати* ← *сертифікат*; *спонсорувати* ← *спонсор*; *продюсувати* ← *продюсер* тощо. При творенні дієслів за допомогою суфікса *-ува-* основа мотивуючого слова переважно повністю входить у нове слово (як от: *аудитувати* (*аудит*), *демпінгувати* (*демпінг*) та ін.). В окремих випадках відбувається усічення твірної основи: *дозиметр[ій-а]* – *дозиметр-увати*; *ліценз[ій-а]* – *ліценз-увати*; *дот/ац[ій-а]* – *дот-увати*, *сертифік[ат]* – *сертифікувати*. Засвідчено паралельні утвори від усіченої й неусіченої твірної основи: *лобі[йу]вати* ← *лобі* (звук [й] тут інтерфікс, бо він не вносить жодного нового відтінку значення у створене слово й лише допомагає уникнути незручного для вимови сполучення голосних звуків) та okazіональне *лобувати* ← *лоб(і)*.

Інші новотвори із суфіксом *-ува-* означають “робити щось за допомогою інструмента” [10, с. 28]: *дозиметрувати* – працювати дозиметром; *маркувати* – позначати, використовуючи маркер; *сканувати* – досліджувати за допомогою сканера. За таким типом утворюються нові дієслова переважно від запозичених іменників. Ці дієслова є перехідними.

За допомогою суфікса *-ува-* творять нові дієслова (найчастіше від іншомовних іменників) зі значенням “діяльності, дії чи стану, зміст яких визначається твірною основою мотивуючого іменника” [92, с. 174; 10, с. 33-34]: *демпінгувати* – проводити демпінг; *інвестувати* – робити інвестиції; *пресингувати* – застосовувати пресинг; *медитувати* – здійснювати медитацію; *комплексувати* – перебувати під впливом певного психічного комплексу.

Назви людей за родом діяльності, станом у суспільстві, за зовнішніми чи за внутрішніми якостями часто є мотивуючими для дієслів, які означають “займатися тим або робити те, на що вказує особа, названа мотивуючим іменником” [92, с. 175; 10, с. 26-27]. Зафіксовано лише кілька таких дієслів, серед яких: мотивовані назвою людей за професією чи за родом діяльності (*продюсувати* ← *продюсер*; *спонсоровати* ← *спонсор*; *човникувати* ← *човник*); назвою особи за соціальним станом (*бомжувати* ← *бомж*). Однак мотивація перших двох з наведених слів-прикладів викликає певні застереження. Не можна однозначно пояснити процес творення дієслів іншомовного походження, які можна зіставити в українській мові з іменниками – назвами осіб. Тут, на наш погляд, йдеться не про відіменникове творення дієслова, а про запозичення дієслівного кореня з іншої мови (нефлексивної, найчастіше англійської) й про відповідне оформлення його на україномовному ґрунті за допомогою дієслівного суфікса *-ува-*. Відповідні іменники на позначення особи, ймовірно позичаються паралельно й одночасно з дієслівними коренями. Проаналізуємо відповідно до такої точки зору дієслова *продюсувати* й *спонсоровати*. Дієслово *produce* [pro'dju:s] в англійській мові є багатозначним і означає “1) продукувати, виробляти,

створювати; 2) подавати, пред'являти; 3) написати, видати (книжку); ... 5) поставити (фільм, п'єсу)..." [АУС-74, 403]. Зі значенням "фінансувати, організовувати, забезпечувати реалізацію мистецького проекту або будь-якого масового заходу" це слово увійшло до системи української лексики, відповідно оформившись за допомогою дієслівного словотворчого суфікса -ува- й формотворчого -ти: *produse* + -ува-(-ти) – *продюсувати* (кінцевий голосний [е] не вимовляється). Особа, яка виконує вищевказані дії (тобто *продукує, створює, ставить* фільм чи п'єсу), називається в англійській мові *продюсером* (*producer*) – суфікс -er вказує на діяча, а під впливом численних запозичень виокремився з іншомовних слів і в українській мові. Однак назва діяча не утворилася в українській мові за допомогою суфікса -ер-(-ор-), а увійшла безпосередньо з англійської. Отже, навряд чи можна виводити дієслово *продюсувати* від іменника *продюсер*, хоча з усталенням слововживання можливим буде словотвірний ряд: *продюсувати* – *продюсер* – *продюсування* – *продюсерування* – *продюсерський* – "продюсерство", – у якому одиниці наступних рівнів створені вже відповідно до дериваційної системи української мови. Тому можна говорити про непохідність в українській мові обидвох слів: і дієслова, й іменника, – бо немає мотивуючого слова, основу якого можна було б уважати твірною. На користь такого тлумачення свідчить і той факт, що дієслова, утворені від назв людей за професією, родом діяльності, станом у суспільстві чи якимись іншими ознаками, означають швидше стан і є неперехідними (*адвокатувати, директорувати, ректорувати* та ін.)*, а дієслова безпосередньо запозичені з мови-джерела називають дію, яка переходить на інший предмет, і є перехідними. Наприклад, вже давно усталені дієслова: *тренувати* (кого? що?) – від англ. *train* [trein], а не від *тренер*; *інспектувати* (кого? що?) – від лат. *inspecto*, а не від *інспектор* тощо. Таку закономірність простежуємо й у нових запозиченнях: *продюсувати* (кого? що?), *спонсорувати* (кого? що?). Здатність

* Аналогічно до *батракувати* від *батрак*, *відьмувати* від *відьма* та ін. Див. також: [92, с. 181].

бути перехідним дієсловом – це один із критеріїв, за яким можна визначати напрям словотворення дієслів від іншомовних слів в українській мові.

Інше слово – *спонсорувати* – на перший погляд також відіменникового творення. Адже простежувано прозору мотивацію від іменника *спонсор*, основа якого очевидно повністю увійшла в дериват. Однак докладний аналіз слова у мові-джерелі спростовує попередній висновок. В англійській мові слово *sponsor* [sponse] уживається і як іменник зі значенням “поручитель; заступник; організатор...” [АУС-74, 500], і як дієслово зі значенням “ручатися (за когось); влаштовувати, організовувати (концерти, мітинги), підтримувати, субсидувати” [АУС-74, 500] (іншого дієслова з тим же коренем словник не подає). Тому в українській мові позичене слово по-різному оформилося: як іменник чоловічого роду II відміни з нульовим закінченням у називному відмінку і як дієслово – за допомогою суфікса *-ува/-ти*, який приєднався до транслітерованого англійського кореня. Уже в українській мові від зазначуваного слова утворилися похідні – *спонсорський*, *спонсорство*, *спонсорування*. Дієслово *спонсорувати* в українській мові також перехідне: “Дебют видавництва “А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА” – “Українську абетку” – *спонсорував* фонд “Відродження” [ЛУ, 26.08.93], “Виходить, що посадові особи, використовуючи народні кошти, можуть підтримувати і *спонсорувати* дії комуністів і соціалістів, залишаючись формально безпартійними” [ЛУ, 3.02.94].

Аналогічно можна проаналізувати й інші дієслова-новотвори, співвідносні із запозиченими іменниками – назвами знарядь (приладів). Наприклад, *сканувати* і *сканер*. Дієслово *сканувати* можна витлумачити так: “дія, яку виконують за допомогою сканера”, що відповідає структурно-семантичному типові “діяти інструментом, знаряддям, названим мотивуючою іменниковою основою” [92, с. 174]; відповідно іменник *сканер* можна означити як “пристрій за допомогою якого можна сканувати що-небудь”, що є близьким до словотвірного значення “пристрій, механізм, прилад або їх частина, що виконує певну дію” [54, с. 65]. Власне неможливість окреслити однозначно

напрям мотивації дає право говорити про паралельне запозичення і дієслова, й іменника. У мові-джерелі (англійській) функціонує дієслово *scan* [skən] зі значенням “2) пильно розглядати, вивчати; 3) розкласти зображення” [АУС-74, 457] й іменник *scanner* [scenne] зі значенням “пристрій”. Можливо, такі запозичення доцільно вважати непохідними в сучасній українській мові, хоча й з безперечним виділенням відповідних суфіксів при їхньому морфемному аналізі (за аналогією до раніших запозичень: дикт-ор, дикт-ува-ти): скан-ува-ти, скан-ер; продюс-ува-ти, продюс-ер тощо. Якщо ж уважати, що й надалі слова типу *тренувати*, *інспектувати* і т.д. запозичаються через російську мову (що було цілком ймовірним раніше, зважаючи на багатолітнє спільне “побутування”), де функціонують відповідники *тренировать*, *инспектировать*, з наступним усіканням невластивого для української мови суфікса *-ірува-* (рос. *-ирова-*), то в найновіших іншомовних входженнях ця закономірність мала б зберігатися. Тобто в українській мові мало б бути *спонсувати* як відштовхування від рос. *спонсировать*. Однак такого варіанта не зафіксовано, що також непрямом підтверджує безпосереднє позичання слова з мови-джерела.

Новотвори із суфіксом *-ізува-(-изува)*. Другий за ступенем регулярності у творенні дієслів-неологізмів сучасної української мови є суфікс *-ізува-(-изува-)*. Він виступає переважно в дієсловах, утворених від запозичень, хоча спорадично й у дієсловах від українських іменникових основ. Ми зафіксували лексеми:

– *ваучеризувати* від *ваучер*, *комп'ютеризувати* від *комп'ютер* у межах структурно-словотвірного типу “забезпечувати чи охоплювати тим, на що вказує твірна основа мотивуючого іменника”;

– *бюрократизувати* від *бюрократія*, *комерціалізувати* від *комерція*, *ідеологізувати* від *ідеологія*, *інституалізувати* від *інститут*, *політизувати* від *політика*, *міфологізувати* від *міфологія*, *тінізувати* від **тінь* із словотвірним значенням “досягати того або перетворювати в те, на що вказує твірна мотивуюча іменникова основа”.

Особливістю деяких із відіменникових дієслів-новотворів із суфіксом *-ізува-* (*-изува-*) є нерегулярне співвідношення з твірною основою: наявність у дериватах форманта *-ал'-*, який є інтерфіксом. Суфікс *-ізува-* (*-изува-*) виступає дериватором й у дієсловах, які походять від прикметникових основ іншомовного походження: *гуманізувати* (гуманний), *гуманітаризувати* (гуманітарний), *криміналізувати* (кримінальний). У похідних словах твірні основи усічені. Усі дієслова з цим суфіксом є перехідними й означають “робити таким, як визначено основою мотивуючого прикметника” [92, с. 191].

Новотвори із суфіксом *-и-*. Продуктивність суфікса *-и-* реалізується у дієслівному словотворенні лише від слов’янських основ, тому кількість зафіксованих новотворів незначна. Це слова *ксерити*, *нелегалити*, утворені від іменникових твірних основ іншомовного походження.

У новотворі *ксерити* реалізовано структурно-словотвірний тип “діяти предметом, названим основою мотивуючого іменника”. Цей тип – малопродуктивний. У “Словотворі української мови” зазначено: “На основі відзначених співвідношень іменникових основ та суфікса *-и-* утворилася незначна кількість дериватів. Більшість дієслів із таким значенням утворюється з участю синонімічного суфікса *-ува-* (*-юва-*)” [92, с. 181]. Тому цікаво буде простежити шлях утворення дієслова *ксерити*, яке мотивоване іншомовною іменниковою основою. Слово “ксерокс” українська мова позичила з англійської. Тепер його вважають інтернаціоналізмом, бо воно вживається у багатьох неспоріднених мовах. В англійській мові це слово почало функціонувати (й частково функціонує дотепер) як торговельна марка компанії, що виробляє копіювальні машини (Xerox). У словниках англійської мови його засвідчено з середини 80-х років й витлумачено як “1) торговельна марка певного способу копіювання друкованої продукції за допомогою електрики; 2) у знач. дієслова, реалізувати зазначений спосіб копіювання”. В українській мові слово хегох (у латинізованому написанні) вживалося лише як номенклатурна назва. Унаслідок метонімічного перенесення марка копіювальної машини стала сприйматися як її назва. Цьому сприяло також

значне розширення сфери використання таких машин. Латинізоване написання було витіснено кириличним, основою якого стало прочитання слова “хегох” відповідно до правил латинської мови, а не сучасної англійської (в англ. варіанті перший склад звучить як [zi] – [z’i]). Отже, слово запозичене писемним способом.

Від назви приладу утворилися різні похідні: *ксероксний, ксерити, ксерування, ксерокопія, ксерокопіювання, відксерений* і т.д. Повністю звукокомплекс “ксерокс” зберігся лише у похідному відносному прикметнику “*ксероксний*” зі значенням “який стосується *ксерокса*”. У всіх інших дериватах твірна основа усічена. Для утворення дієслів від назв механізмів, пристроїв тощо найчастіше в сучасній українській мові використовується суфікс *-ува-*, але новотвору “ксероксувати” не зафіксовано навіть в оказіональному словотворенні (однак іменник “*ксерування*” свідчить про можливість існування дієслова “*ксерувати*”, утвореного від усіченої основи *ксер-* + *-ува-*). Мовлення послідовно уникає утворень типу “ксероксокопія”, “ксероксований”, “ксероксування”, які надто обтяжливі для вимови.

2.2. Префіксальний словотвір

2.2.1. Префіксальний словотвір іменників. Відсоток нових слів, які утворені префіксальним способом, серед іменників-новотворів незначний – 7%, бо здебільшого іменники з префіксами утворюють або суфіксальним способом від префіксальних дієслів, або префіксально-суфіксальним способом від іменникових основ. Однак з усіх слів, які утворені префіксально, частка іменників найбільша – майже половина. У сучасному іменниковому словотворі найактивнішими є іншомовні префікси: *анти-, де-, гіпер-, супер-, пост-*, а також деякі українські: *над-, не-, перед-*.

Зафіксовано лише два неологізми-іменники, утворені за допомогою префікса *не-*: *нерезидент* – “чужоземна фізична або юридична особа, яка не проживає постійно в даній країні” (цікавим є те, що у цьому випадку твірним є запозичене слово), а також множинний іменник *неплатежі* із збірним значенням (“заборгованість щодо обов’язкових виплат за отримані послуги чи

товари”). Щодо останнього, то важко однозначно сказати, чи це префіксальне запозичення з російської мови (рос. *неплатежи*), чи утворене вже в українській мові слово від форми множини іменника *платіж* – *платежі**. Зафіксованого (без ілюстрації) у Словнику української мови іменника у формі однини *неплатіж* не виявлено.

Рідко використовується у творенні нових слів префікс *перед-*, який надає слову значення “те, що випереджує в часі явище, назване твірним словом”: *передмомент* – “момент, що передує чому-небудь”.

Питомий префікс *над-* виступає у новотворах, що називають певну реалію більшу за розмірами чи багатшу на функціональні можливості порівняно з іншою однорідною. Наприклад, *наддержава* – це “політично й економічно сильна держава, яка відіграє основну роль у світовій політиці”; *надмислення* – це “вища за звичайну здатність до досягнення буття через думання [мислення]”. У таких новотворах префікс *над-* вступає в синонімічні відношення з іншомовним префіксом *супер-* (з лат. *super*, що означає найвищу якість, посилену дію). У новотворах 90-х років іншомовний префікс має набагато вищу частотність, ніж питомий. Насамперед це пов’язано з активізацією слів із елементом *super-*, які запозичені з романських мов (особливо англійської). Уже в українській цей елемент виділяють як префікс унаслідок зіставлення із безпрефіксними словами: *суперарбітр* – *арбітр*, *супермаркет* – *маркет*, *суперлайн* – *лайн*, *супертурнір* – *турнір* тощо. “Агресивність” запозиченого префікса (а можливо, “словесна мода”) виявляється в тому, що з його допомогою впродовж останніх років утворено чимало нових слів від іменників із власне українськими коренями: *супербагатий*, *супердержава*, *суперзірка*, *суперціна*, *суперзнижка* або від давніших запозичень: *суперакція*, *суперполіцейський*, *суперкоманда*, *суперклас*.

Часто використовують при словотворенні іншомовні префікси: *анти-* (вживається в новотворах, які називають реалію протилежну тому, на що вказує твірне слово): *антигуманізм*, *антидемпінг*, *антикомуніст*,

* Див.: Інверсійний словник української мови. – К.: Наук. думка, 1985. – С.95.

антиурбанізація; гіпер- (виявляє надмірність вияву чого-небудь): *гіперінфляція, гіпердефіцит; де-* (означає скасування, припинення того, що названо твірним словом): *дерадіація, депопуляція*.

Префікс *ре-* виділяємо лише в іменниках, які запозичено вже з ним (*реновація*). Наявність в українській мові слова *новація* аж ніяк не означає, що відбувся акт словотворення. Як про словотворчий засіб можна говорити про префікс *ре-* в іменниках, які подвійно мотивуються – префіксальним дієсловом або безпрефіксним іменником, як-от: *реприватизація* (від *реприватизувати* і *приватизація*), *реінтеграція* (*реінтегрувати* та *інтеграція*), *реінвестиція* (*реінвестувати* та *інвестиція*).

2.2.2. Префіксальний словотвір прикметників. Прикметників, що утворені префіксальним способом, мало (4%). Найчастіше словотворчими виступають префікси іншомовного походження – *анти-* (проти): *антиукраїнський, антимонопольний, антиконституційний, де-* (протилежний): *денаціоналізаторський, екс-* (колишній): *екс-радянський, екс-комуністичний, квазі-* (неправжній): *квазідержавний, пост-*: *пострадянський, постсоціалістичний, посткомуністичний, посттоталітарний, супер-*: *супермодний, суперсучасний, супербагатий*. За допомогою питомих префіксів утворено лише кілька слів *-без-*: *без'ядерний; не-*: *неемісійний; під-*: *підрадянський, підтоталітарний*.

2.2.3. Префіксальний словотвір дієслів. Дієслів, які утворені префіксальним способом, серед нових слів також небагато (5% від усіх дериватів, утворених морфологічним способом). Це, по-перше, слова, в значенні яких наявні семи “скасування”, “припинення”: *деімперіалізувати, деідеологізувати, деколективізувати, декомунізувати, деміфологізувати, деполітизувати* тощо. Префікс *де-*, що виступає в цих словах, латинський за походженням і поєднується переважно з дієсловами, що утворені від слів іншомовного походження. Виділяємо його на підставі того, що в сучасній українській мові функціонують відповідні безпрефіксні дієслова. Подані

новотвори мають загальне словотвірне значення “здійснити дію, протилежну дії мотивуючого дієслова, анулювати дію, яка називається мотивуючим дієсловом” [56, с. 266]. Зафіксовано новотвір з таким же словотвірним значенням, однак дериватором виступає слов’янський префікс *роз-*: *розбюрократизувати*.

По-друге, серед дієслів помітно зростає кількість новотворів з префіксами *за-*, *з-*, які [новотвори] називають початок або кінець дії (мають т. зв. часове значення): *задекларувати*, *задемонструвати*, *запрезентувати*, *здеформувати*, *зініціювати*. Префікси *за-*, *з-* у таких дієсловах одночасно є словотворчими й формотворчими, бо від двовидових дієслів утворюють слова, що диференціюють доконане й недоконане видове значення. “Видове значення префікса *за-* розвинулося на базі фінитивного – довести дію до кінця, спричинити результат в об’єкті. ...Особливо продуктивний він у дієсловах іншомовного походження” [56, с.278]. Таке ж значення формується у префіксі *з-*, який широко вживається у значенні видового. Поєднуючись із перехідними дієсловами іншомовного походження, він набуває здатності формувати видові пари: *ратифікувати* – *зратифікувати*, *імітувати* – *зімітувати*.

Спорідненим із власне часовим значенням дієслівного префікса *за-* є вираження *за* його ж допомогою надмірності дії, названої мотивуючим дієсловом: *забюрократизувати*, *заідеологізувати*, *закомплексувати*, *затероризувати*, *заполітизувати*, *заорганізувати*, *заформалізувати* та ін.

2.3. Префіксально-суфіксальний словотвір

Іменників, утворених префіксально-суфіксальним способом, серед новотворів кінця 90-х років майже немає. Умовно до них можемо зарахувати полімотивовані іменники *декомунізація* (від *де-* + *комуніз[м]-* + *-ація/-а/*) та *антикультівець* (від *анти-* + *культ-* + *-івець* або від *анти-* + *культов-* + *-ець*, де о // і).

Серед новотворів, утворених префіксально-суфіксальним способом, найбільше прикметників, утворених від прийменникових форм іменників.

Протягом останнього десятиліття ввійшли в мову нові прикметники, утворені за допомогою дериваторів-конфіксів:

– *анти-* ... *-н-* (*-ов-*, *-івськ-*) у прикметниках зі значенням “спрямований проти того, що названо твірним словом”: *антидемпінговий* (*анти-* + *демпінг-* + *-ов/ий/* ← *демпінг*), *антикорупційний* (*анти-* + *корупціј-* + *-н/ий/* ← *корупція*), *антикультівський* (*анти-* + *культ-* + *-івськ/ий/* ← *культ*), *антирухівський* (*анти-* + *рух-* + *-івськ/ий/* ← *Рух*).

– *без-* ... *-н-* у прикметниках зі значенням “такий, що не має або позбавлений чогось”: *бездотаційний* (*без-* + *дотаціј-* + *-н/ий/*), *безнуклідний* (*без-* + *нуклід-* + *-н/ий/*).

– *між-* ... *-н-*: *міждержавний* (*між-* + *держав-* + *-н/ий/* ← *держав*), *міжконфесійний* (*між-* + *конфесіј-* + *-н/ий/* ← *конфесія*),

– *між-* ... *-івськ-*: *міжбанківський* (*між-* + *банк-* + *-івськ/ий/* ← *банк*)

– *перед-* ... *-н-* у прикметниках зі значенням “такий, що передує в часі або відбувається раніше від того, на що вказує основа твірного іменника”: *передгривневий* (до запровадження гривні: *перед-* + *гривн-* + *-ев/ий/*). Дериватор *перед-...-н-* синонімічний до конфікса *до-...-н-*: *доперебудовний* (той, що відбувався до перебудови: *до-* + *перебудов-* + *-н/ий/*).

– *під-* ... *-н-* у прикметниках зі значенням “такий, що підлягає комусь чи чомусь або підпорядкований кому-небудь”: *підакцизний* (*під-* + *акциз-* + *-н/ий/*)

– *поза-* ... *-н-* (*-ичн-*) у прикметниках зі значенням “що перебуває поза межами того, що названо твірною основою”: *позакультурний* (*поза-* + *культур-* + *-н/ий/* ← *культура*), *позаконституційний* (*поза-* + *конституціј-* + *-н/ий/* ← *конституція*), *позаісторичний* (*поза-* + *істор(іј)-* + *-ичн/ий/* ← *історія*),

– *поза-* ... *-ов-*: *позаблоковий* (*поза-* + *блок-* + *-ов/ий/* ← *блок*),

– *пост-...-ськ-* (*-ницьк-*, *-ов-*): *постчорнобильський* (після Чорнобиля: *пост-* + *чорнобил'-* + *-ськ/ий/* ← *Чорнобиль*), *постзаколотницький* (*пост-* + *заколот-* + *-ницьк/ий/* ← *заколот*), *поствідлиговий* (*пост-* + *відлиг-* + *-ов/ий/* ← *відлига*), *постімперський* (*пост-* + *імпер(іј)-* + *-ськ/ий/* ← *імперія*).

Префіксально-суфіксальним способом утворено декілька нових дієслів від іменникових і прикметникових основ:

- *за-...-ува-*: *заматувати* (оголосити мат);
- *роз-...-и-*: *роздержавити* (припинити контроль держави);
- *о- ...-и-*: *оприлюднити* (зробити прилюдним);
- *у- ... -и-*: *унеможливити* (зробити неможливим).

2.4. Нові слова, утворені способом складання

Складання (основоскладання, словоскладання, лексикалізація) – один із найпродуктивніших способів творення нових слів у сучасній українській літературній мові (приблизно 12% від усіх новотворів).

Нові слова-іменники, утворені способом складання, об'єднують переважно два корені. Найчастіше складні новотвори є наслідком основоскладання; основоскладання із суфіксацією; аббревіації; рідше словоскладання. Новотворам-іменникам у сучасній українській мові притаманне сполучення: двох іменникових основ; прикметникової та іменникової основи; іменникової та дієслівної основи.

Складні іменники – назви знарядь дії можна описати як “те, чим” виконують певну дію. В основі їх тлумачення лежить речення з особовою формою перехідного дієслова, що керує іменним членом. Наприклад, *порохотяг* – пристрій, що очищує поверхню від пороху (тобто тягне його силою всмоктуваного повітря в спеціально призначений резервуар). Дієслівний компонент – *-тяг* (від *тягти*). Засвідчено також інші новотвори, хоча не так часто використовувані, з дієслівними компонентами: усіченою основою *-смок* (від *смоктати*), та префіксально-суфіксальною – *-вловлювач* (іменник від *вловлювати*): *пилосмок*, *пиловловлювач*.

До іменників, утворених способом складання, зараховуємо й ті численні новотвори, у складі яких є елементи, що можуть бути і службовою, і кореневою морфемою. Ці складові частини слова інколи називають префіксоїдами чи суфіксоїдами, акцентуючи на тому, що це “функціонально

зближені з префіксами [чи суфіксами] кореневі з походження морфеми, що активно використовуються в сучасному словотворі” [56, с. 232; 16, с. 36-41]. Розглядаючи неологізми з цими елементами серед слів, утворених способом складання, зважаємо, насамперед, на кореневе походження зазначених компонентів та їх участь у формуванні значення слова, а не на функціональну схожість з афіксальними морфемами. На користь того, що ці іншомовні елементи при творенні нового слова все ж є коренями, а не афіксами, свідчить і такий факт, що ті з них, які активізувалися або сформувалися недавно, можуть у новотворах виступати як у пре- так і в постпозиції. Наприклад, *шоумен* (керівник розважальних програм) і *ток-шоу* (різновид телевізійної програми), *арт-студія* (мистецька організація) й *поп-арт* (напрямок у сучасному мистецтві), *енергоринок* (сфера збуту електроенергії) і *обленерго* (обласна енергетична компанія) тощо. Окрім того, ці словотворчі елементи можуть поєднуватися в нові слова і між собою: *авіашоу*, *телемен*, *телеарт*, *відеоарт*, *трансаеро* та ін. Окремо слід зазначити, що більшість слів із такими компонентами створювалися не в українській мові, а вже готовими були запозичені з мов, де ці елементи функціонують як корені. “Кореневість” їх на українському ґрунті засвідчують певним чином і хитання в орфографічному освоєнні запозиченого слова: випадки написання слів *авіатур*, *веб-сторінка*, *ток-шоу* і разом, і через дефіс не можна зводити лише до виявів неграмотності авторів текстів. Це непрямий доказ того, що в свідомості мовців ці іншомовні елементи марковані як корені, бо ж не викликає сумнівів ні у кого те, що префікс (за незначними винятками Правопису) потрібно писати разом.

До найчастіше використовуваних у сучасних новотворах іншомовних основ належать:

– переважно препозитивні – *авіа-* (*авіатур*, *авіасалон*, *авіатерор*), *авто*¹- (від *автомобіль*) – *автоперевізник*, *авто*²- (з лат. “сам”) – *автоцигування*, *автотренінг*, *агро-* (*агробізнес*, *агрофірма*, *агроформування*), *арт-* (*арт-бізнес*, *арт-менеджер*, *арт-ринок*, *арт-фестиваль*, *арт-часопис*), *біо-* (*біоенергія*, *біойогурт*, *біолінгвістика*), *веб-* (*веб-дизайн*, *веб-майстер*, *веб-*

сайт, веб-сторінка), відео- (відеогра, відеосалон, відеореалізація, відеокліп, відеопродукція), гео- (геоекономіка, геопатологія, геополітика, геопростір), еко- (екостратегія, екополітика, екоцид, екосфера, екосистема), енерго- (енергокомпанія, енергоринок, енергоносії, енергозатратний), євро- (євровалюта, євроремонт, євровікно, євростиль), кіно- (кіноакадемія, кінобізнес, кіноман, кіномода, кіноринок, кінопідприємець), макро- (макроекономіка, макроменеджмент), нарко- (наркобізнес, наркодилер, наркокур'єр, наркозалежність), парто- (партократія), психо- (психодіагностика, психорозвантаження, психотерапевт), радіо¹- (від радіо) – радіотелефон, радіотаксі; радіо²- (від радіація) – радіомутант, радіоекологія, теле- (теледебати, телезвернення, теледискусія, телеканал), термо- (термобудинок), транс- (трансмутант), шоу- (шоу-бізнес, шоу-захід); – як правило, постпозитивні – -крат (партократ), -кратія (партократія, геронтократія), -мен (супермен, бізнесмен), -фобія (радіофобія, українофобія), -фоб (радянофоб, українофоб), -шоу (ток-шоу, інтелект-шоу, дог-шоу).

Беруть участь у творенні нових композитів і власне українські основи: багато-, взаємо-, державо-, україно-, однак з нижчою частотністю.

Прикметників, утворених способом складання, – небагато. Насамперед це новотвори, що є наслідком з'єднання двох прикметникових основ за допомогою інтерфікса: *комерційно-активний* (комерційний і активний), *самостійно-державницький* (самостійний і державницький), *табірно-репресивний* (табірний і репресивний). Особливістю цих композитів є збереження прикметникових суфіксів у складі обох основ.

У багатьох випадках складання супроводжується суфіксацією. У новотворах-прикметниках, що є наслідком складання, найчисельнішою є група композитів, у яких поєднано іменникову і дієслівну за походженням основи: *державорозбудовчий* (держав-а + -о- + розбудов-/ува/-ти + -ч-ий), *державотворчий* (держав-а + -о- + твор/и/-ти + -ч-ий), *добробажаний* (добр-о + -о- + баж-а-ти + -н-ий), *духостійний*, *енергомісткий*, *імпортозамінний*,

конкурентоспроможний, магнітопритягальний, миротворчий, органо-зберезуючий, природозахисний, радіаційностійкий, радіаційнозахисний, сльозогінний, теплозберігаючий, українотворчий, шумопоглинальний.

Менше серед складних прикметників слів, до складу яких входять іменникова та прикметникова основи, причому прикметникова є препозитивною. Мотивуючими для таких утворень є підрядні словосполучення, в яких між компонентами існує синтаксичний зв'язок узгодження: *високопосадовий* (від: *висок-а* + *-о-* + *посад-а* + *-ов-ий*), *вищоліговий* (вища ліга), *минулостолітній* (минуле століття), *новоімперський* (нова імперія).

Деякі композити-прикметники утворено складанням прислівника та іменникової основи з одночасною суфіксацією: *багатоканальний* (багато + канал- + -н/ий/), *багатоконфесійний* (багато + конфесій- + -н/ий/), *багатомандатний* (багато + мандат- + -н/ий/), *багатопартійний* (багато + партій- + -н/ий/); прислівника та дієслівної основи із суфіксацією: *малообнадійливий* (мало + обнадій- + -лив/ий/).

Незначна кількість складних прикметників утворена від числівникової та іменникової основ з додаванням прикметникових суфіксів: *одномандатний* (один мандат- + -н-), *п'ятизірковий* (п'ять зірок + -ов-).

До складних зараховуємо також прикметники, до складу яких входять іншомовні препозитивні елементи: *аудіовізуальний, геопатогенний*. Як складноскорочені можна трактувати слова *агроекологічний* (від *аграрний* та *екологічний*) і *агропромисловий* (від *аграрний* та *промисловий*), для яких, однак, можлива мотивація і від іменників *агроекологія* та *агропромисловість*.

Висновок до розділу

Інноваційні процеси в лексичній системі української літературної мови потребують постійного аналізу та оцінки фахівців із погляду норми. Інтенсивне словотворення та зростання кількості лексичних запозичень приводить до зрушень у системі української мови. Навала нового лексичного

матеріалу (не залежно від походження) може загрожувати рівновазі в системі мови, коли вона [мова] втратить можливість бути універсальним засобом спілкування. Особливо важливо для лінгвістів дотримуватися двох основних принципів в оцінюванні нової лексики: принципу правильності (він повинен діяти стосовно новотворів та стосовно словотвірного засвоєння нових запозичень) та доцільності (має бути вирішальним щодо зовнішніх входжень). Новостворені слова повинні відповідати тим словотвірним моделям, які усталені в літературній мові. Нові слова, які порушують усталені словотвірні норми слід зараховувати до okazіonalіzmів або розглядати як мовні помилки.

Запозичення з інших мов є свідченням об'єктивного і закономірного процесу поповнення лексичного складу української мови. Пріоритет у створенні нової реалії зумовлює пріоритет у її номінації, а це призводить до “експортування” назви. Однак некерована експансія нових запозичень, особливо в тих випадках, коли вони є дублетними до питомих українських назв, – небезпечна для мовної системи, бо при цьому вона втрачає свою національну самобутність.

ВИСНОВКИ

Протягом останнього десятиліття XX ст. процес неологізації в українській мові набув інтенсивного характеру, що зумовлено як внутрішньомовними, так і передусім екстралінгвальними чинниками, а саме: змінами в політичному устрої Української держави (здобуття незалежності) й економічних умовах життя людини (перехід до ринкової економіки); розвитком науки і техніки; динамікою культурних потреб особистості; підвищенням рівня освіти; розширенням геополітичного впливу окремих націй і держав; процесом загальнопланетарної (зокрема європейської) інтеграції; уніфікацією інформаційного простору тощо. Основним каталізатором до посиленого процесу неологізації в українській мові 90-их років XX ст. стало те, що вона набула статусу державної в незалежній Україні. Це привело до могутнього сплеску новотворів, до “реабілітації” заборонених слів, до розширення семантичної і тематичної палітри українського слова, до збільшення запозичень у мові.

Найбільш продуктивним засобом збагачення словникового складу мови є словотвір на основі власної та запозиченої лексики. Аналіз способів створення лексичних неологізмів та формування нових значень показав, що словотвір української мови 90-років XX ст. відображає не лише потреби в найменуванні нових реалій життя, а й тенденцію до усунення наслідків волюнтаристської політики в мовному будівництві минулих десятиліть, необхідність освоєння численних запозичень, а також створення власне українських відповідників до них. Для української мови 90-х років XX ст. характерним є використання власного словотворчого потенціалу, який виступає визначальним чинником у збереженні самобутності мови.

Лексичний склад української мови найбільш регулярно поповнюється словами, утвореними за допомогою морфологічного способу словотворення, що становить 81% від усього проаналізованого матеріалу. Найбільша кількість неологізмів утворена *суфіксальним* способом (56 %). При творенні іменників

значну активність проявляють суфікси *-ість*, *-ств-*, *-ізм*, *-ацій-*, *-нн-*, *-енн-*, *-ник*, *-ець*.

Виявляється тенденція щодо утворення іменників на позначення опредмеченої дії за відсутності в мовній практиці відповідного дієслова. Щоб уникнути двоїстості в трактуванні словотвірних пар такого типу, розрізняємо *семантичну* й *хронологічну* (часову) мотивацію. Унаслідок первинного функціонування віддієслівного іменника виводимо відповідне дієслово саме від нього, бо в такому випадку до уваги береться насамперед хронологічний чинник: те слово, яке швидше увійшло в мову, мотивує те, яке стало вживатися пізніше. Але загальне типове відношення, за якого дієслово мотивує іменник на позначення опредмеченої дії не порушується, бо в таких іменниках все одно наявне значення процесуальності, представлене дієслівними суфіксами у складі дериватора (*-уван'н'-*, *-ацій-*). Із втратою хронологічної маркованості (коли і дієслово, й іменник на позначення опредмеченої дії функціонуватимуть одночасно) традиційна словотвірна мотивація віддієслівного іменника не викликатиме сумнівів.

Неможливість окреслити однозначно напрям мотивації при словотвірному аналізі дієслів з іншомовними коренями, що співвідносні з назвами осіб за родом діяльності (типу *спонсор* ↔ *спонсорувати*), дає право говорити про паралельне запозичання і дієслова, й іменника. Такі нові запозичення доцільно вважати непохідними в сучасній українській мові, хоча й з безперечним виділенням відповідних суфіксів при їхньому морфемному аналізі (за аналогією до раніших запозичень: *дикт-ор*, *дикт-ува-ти*): *скан-ува-ти*, *скан-ер*; *продюс-ува-ти*, *продюс-ер* тощо.

Спостерігається тенденція використовувати в новостворених словах власне українські словотвірні компоненти замість іншомовних.

Нові прикметники творяться за допомогою суфіксів *-н-* (*-ичн-/ічн-*, *-альн-*, *-ивн-*), *-ов-*, *-ев-*, *-ськ-*. Для творення нових дієслів найчастіше використовується суфікс *-ува-*.

Частка нових слів, утворених *префіксальним* способом, складає 16 %, причому тут переважають іменники, утворені за допомогою іншомовних префіксів *анти-, де-, гіпер-, супер-* та українських *над-, не-, перед-*. При творенні нових прикметників використовуються переважно іншомовні префікси *анти-, де-, екс-, квазі-, пост-, супер-*, зрідка – українські *не-, під-*. Серед неологізмів-дієслів мало слів, що є наслідком безпосередньо префіксального творення. Однак помітно зросла кількість новотворів, у яких префікси *за-, з-* реалізують свою здатність вказувати на початок або кінець дії (т. зв. часове значення): *задекларувати, задемонструвати, запрезентувати, zdeформувати, зреформувати* і т. ін. Префікси *за-, з-* у таких новотворах виступають одночасно семантичним й граматичним дериватором, бо від двовидових дієслів утворюють слова, що диференціюють доконане й недоконане видове значення.

Серед нових слів, утворених способом *складання* (20%), найбільше іменників, менше прикметників. При творенні таких лексем помітною є активізація іншомовних компонентів. Поряд із усталеними *авіа-, арт-, гео-, біо-, енерго-, кіно-, макро-, міні-, парто-, психо-, теле-, термо-, транс-, -крат, -кратія, -фобія* до реєстру словотворчих засобів увійшли і нові іншомовні компоненти: *веб-, відео-, еко-, євро-, нарко-, -шоу, -мен* тощо. Власне українські основи: *багато-, взаємо-, державо-, україно-* беруть участь у творенні нових композитів рідше. При творенні нових прикметників процес основоскладання, як правило, супроводжується суфіксацією.

Частина нових слів (здебільшого прикметники) утворена *префіксально-суфіксальним* способом (8%) за посередництвом дериваторів *анти-...-н-, -ов-, -івськ-; без-...-н-; між-...-н-, -івськ-; перед-...-н-; під-...-н-; поза-...-н-(-ичн-); пост-...-ськ-, -ницьк-, -ов-*.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бартошевич А. К постановке вопроса об общих тенденциях развития современного русского языка // *Z polskich studiów slawistycznych. Seria 6. Językoznawstwo*. – Warszawa, 1983.
2. Бацевич Ф. С. Процес неологізації та динаміка структури семантичного поля // *Мовознавство*. – 1980. – №3. – С.54-59.
3. Будагов Р. А. Проблемы развития языка. – Л.: Наука, 1965. – 269 с.
4. Булаховський Л.А. Мовознавство в АН УРСР за час Радянської влади // *Розвиток науки в УРСР за 40 років*. – К.: Наук. думка, 1957. – С. 50-84.
5. Булаховський Л. А. Питання підвищення стилістичних вартостей мови (гнучкості, ясності, точності) // *Вибрані праці в 5-ти томах*. – Т.1. – К.: Наукова думка, 1975. – С.398-446.
6. Верхратський І. Початки до уложення номенклатури і терминології природописної народної: У 6 част. – Львів, 1864–1979. – Ч.5. – Накл. Димеша, 1872. – 40 с.
7. Винник В.О. В авангарді українського радянського мовознавства // *Мовознавство*. – 1982. – № 2. – С.11-21.
8. Винокур Г. О. Культура языка. – М.: Работник просвещения, 1925. – 215 с.
9. Віняр Г.М. Словотворчі тенденції в сучасній українській мові (на матеріалі усного і писемного мовлення 80-х – початку 90-х років ХХ століття). Дисертація ... канд.філол. наук. – Дніпропетровськ, 1992.
10. Возний Т. М. Словотвір дієслів в українській мові у порівнянні з російською та білоруською. – Львів: Вища шк., 1981. – 185 с.
11. Гак В. Г. [Рецензия]: Новые слова и значения. Словарь-справочник по материалам прессы и литературы 60-х годов. – Москва, 1971 // *Вопросы языкознания*. – 1971. – № 6. – С.122-129.

12. Гак. В. Г. Новые слова и новые словари // Новые слова и словари новых слов: [Сб. ст.] / АН СССР, Ин-т рус. яз.; Отв. ред. Н. З. Котелова. — Л.: Наука, 1983. — С. 15- 29.
13. Герман В. В. Індивідуально-авторські неологізми (оказіоналізми) в сучасній поезії (60- 90-і роки): Дис... канд. філол. наук. — Суми, 1998.
14. Головин Б.Н. Общее языкознание. — М.: Высш. шк., 1966. — 236 с.
15. Горбачевський І. Уваги до хемічної термінології // Український медичний вістник. — Ч.І. — 1923. — С.7-9.
16. Городенська К. Г. Префікси і префіксоїди в українській мові // Мовознавство. — 1986. — № 1. — С. 36 - 41.
17. Грицак Є. Новотвори в сучасній українській літературній мові. — Жовква: Друкарня оо. Василіан, 1935. — 65 с.
18. Грищенко А.П. Суфіксальний словотвір прикметників в українській мові // Словотвір сучасної української літературної мови / АН УРСР. Ін-т мовозн. ім. О.О.Потебні. — К.: Наук. думка, 1979. — С.119-170.
19. Грінченко Б. (Чайченко). Галицькі вірші [Рецензія]. // “Правда”. — № 8 (перша частина). — С.103-111; № 9. — С.150-158; № 10. — С.200-206. — Львів, 1891.
20. Грінченко Б. Огляд української лексикографії // ЗНТШ. — Львів, 1905. — Т. 66. — С. 1–30.
21. Грінченко Б. “Письмо ...” // Зоря. — 1892. — Ч. XV–XVI. — С.311.
22. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Вступ. Лексика і фразеологія. Фонетика. Морфологія. — Ч. І. — К.: Вища школа, 1972. — 403 с.
23. Загальний курс української мови / За ред. Л.А. Булаховського. — Харків: Рад. школа, 1928-1929. — 304 с.
24. Їжакевич Г.П. Основні тенденції розвитку та взаємодії лексичних систем сучасних мов // Мовознавство. — 1982. — № 6. — С. 20-27.
25. Калинин А.В. Лексика русского языка. — М.: Изд-во МГУ, 1978. — 232 с.

26. Карпович А. Є., Малаховский Л. В. О принципах построения “Словаря английских неологизмов” К. Л. Барнхарта // Новые слова и словари новых слов. – Л.: Наука, 1978. – С. 64-71.
27. Кирилюк Є., Жовтобрюх М. Видатна праця українських лексикографів // Радянська Україна. – 1969. – 19 квітня.
28. Коломієць В.Т. Розвиток лексики слов'янських мов у післявоєнний період. – К.: Наук. думка, 1973. – 304 с.
29. Костомаров В. Г. Слова-сигналы // Русская речь. – 1967. – № 3. – С.56-60.
30. Котелова Н. З. Проект Словаря новых слов русского языка. – Л.: Наука, 1982. – 86 с.
31. Крымский А. Словарь російсько-український. Том перший. А-К // Етнографическое обозрение. – 1894. – № 1. – С.157-162.
32. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови. – Краків; Львів: Укр. вид-во, 1942. – 198 с.
33. Курс сучасної української мови / За ред. Л. А. Булаховського. Т.1. – К.: Рад. шк., 1951. – 514 с.
34. Левашов Е. А. Словари новых слов (краткий обзор) // Новые слова и словари новых слов. – Л.: Наука, 1978. – С.27–36.
35. Левченко М. Заметки о русинской терминологии // Основа. – 1861. – № 7. – С.184-185.
36. Ленець К. В. Лексичні зміни та їх відображення в мові сучасної преси // Мовознавство. – 1988. – № 6. – С.41-47.
37. Лисиченко Л.А. Лексикологія сучасної української мови. Семантична структура слова. – Х.: Вища шк., 1977. – 114 с.
38. Лыков А. Г. Можно ли окказиональное слово назвать неологизмом? // Русский язык в школе. – 1972. – № 2. – 85-89.
39. Лыков А. Г. Современная русская лексикология (русское окказиональное слово). – М.: Высш. шк., 1976. – 119 с.
40. Манакин В.М. Фактори семантичних перетворень слів у мовленні // Мовознавство. – 1988. – № 6. – С.11-18.

41. Миськевич Г. И., Чельцова Л. К. Новые слова, их принятие и нормативная оценка (проблема новых слов в культурно-речевом аспекте) // Актуальные проблемы культуры речи. – М.: Наука, 1970. – С.243-276.
42. Москаленко А. А. Неологізми першого року семирічки // Укр. мова в шк. – 1960. – № 5. – С.8-11.
43. Москаленко А. А. Нарис історії української лексикографії. – К.: Рад. шк., 1961. – 162 с.
44. Мукаржевский Я. Литературный язык и поэтический язык // Пражский лингвистический кружок. – М.: Просвещение, 1967. – С.419-421.
45. Муромцева О. Г. Розвиток лексики української літературної мови в другій половині XIX – початку XX ст. – Харків: Вища шк., 1985. – 152 с.
46. Огієнко Іван (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови. – К.: Либідь, 2001. – 296 с.
47. Огієнко І. Смілі новотвори сучасних письменників // Рідна мова. – 1939. – Ч.7-8 (79-80). – С.333-338.
48. Олійник І. С. Іменники з суфіксом -ець на позначення назв осіб. // Дослідження з словотвору та лексикології. – К.: Наук. думка, 1985. – С.34-38.
49. Основа: Южно-русский литературно-ученый вестник. – Спб., 1861. – Январь.
50. Паламарчук Л. С. Основні здобутки й першочергові завдання української лексикографії // Мовознавство. – 1967. – № 1. – С.19-27.
51. Підвищений курс української мови / За ред. Л.Булаховського. – Х.: Рад. шк., 1931. – 239 с.
52. Присяжнюк В. З. Неологізми в назвах будівель // Укр. мова і літ. в шк. – 1979. – № 8. – С.73.
53. Пчілка О. Переклади з Н.Гоголя (Два розмаїтих зразки). – К.: Тип. Кульженко, 1881. – 39 с.

54. Родніна Л.О. Суфіксальний словотвір іменників у сучасній українській мові // Словотвір сучасної української літературної мови / АН УРСР. Ін-т мовознав. ім. О.О.Потебні. – К.: Наук. думка, 1979. – С.56-118.
55. Русанівський В. М. Мова в нашому житті. – К.: Наук. думка, 1989. – 109 с.
56. Русанівський В.М. Префіксальний словотвір // Словотвір сучасної української літературної мови / АН УРСР. Ін-т мовознав. ім. О.О.Потебні. – К.: Наук. думка, 1979. – С.228-313.
57. Русанівський В. М. Проблема інновацій в сучасній українській мові // *Innowacje w językach wschodniosłowiańskich*. – Zielona Góra: WSP, 1997. – С.7-12.
58. Русанівський В.М. У сім'ї єдиний // *Мовознавство*. – 1982. – № 6. – С.3-11.
59. Самойлова І. А. Процеси семантичної деривації в лексиці сучасної української літературної мови (на матеріалі неологізмів 70-90-х років ХХ ст.): Дис... канд. філол. наук. – К., 1999.
60. Синявський О. Норми української літературної мови. – Львів: Укр. вид-во, 1941. – 363 с.
61. Сікорська З. С. Словотвірна структура похідних слів з різною формально-семантичною співвідносністю // *Укр. мова і літ. в шк.* – 1986. – № 6. – С.20-24.
62. Сімович В. На теми мови. – Прага-Берлін: Нова Україна, 1924. – 45 с.
63. Сорокин Ю. С. Развитие словарного состава русского литературного языка (30–90 годы XIX века). – М.-Л.: , 1965. – 565 с.
64. Стишов О. А. Відфраземні деривати-неологізми в сучасній українській мові // *Мовознавство*. – 1990. – № 2. – С.3-11.
65. Стишов О.А. Нові аббревіатури в мові мас-медіа кінця ХХ ст. // *Мовознавство*. – 2001. – № 1. – С.33-40.
66. Стишов О. А. Особливості розвитку лексичного складу української мови кінця ХХ ст. // *Мовознавство*. – 1999. – № 1. – С.7-21.
67. Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія / За ред. І. К. Білодіда – К.: Наук. думка, 1973. – 438 с.

68. Сучасна українська літературна мова. Стилїстика. / За ред. І. К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1973. – 587 с.
69. Сучасна українська мова / О. Д. Пономарів, В. В. Різун, Л. Ю. Шевченко та ін. – К.: Либідь, 1991. – 312 с.
70. Тараненко І. Й. Із спостережень над збагаченням словникового складу української літературної мови // Наукові записки Одеського педінституту. – Т. 10. – 1955. – С. 63-82.
71. Тараненко І. Й. Із спостережень над словниковим складом мови // Наукові записки Одеського педінституту іноземних мов. – Т. 1. – 1956. – С.51-71.
72. Тараненко І. Й. Нові слова на означення особи // Наукові записки Одеського педінституту. – Т. 11. – 1956. – С.79-90.
73. Тараненко І. Й. Про нові назви дійових осіб // Праці Одеського університету. – Т. 151. – Серія філологічних наук. – Вип. 10. – 1961. – С.81-88.
74. Терещенко О. С. Один із способів виникнення нового значення в слові // Укр. мова і літ. в шк. – 1979. – № 8. – С.76-77.
75. Терлак З. М. Нормалізація української мови в 20-х роках ХХ століття // Мова і духовність нації / Відп. ред Т.І.Панько. – К.: НМК ВО, 1992. – С.58-75.
76. Ткаченко Г. Словникову роботу на широке громадське обговорення. // На мовознавчому фронті. – Кн. 1. – К.: ДВОУ, 1931. – С. 5 - 9.
77. Українець. Література російська, великоруська, українська і галицька // “Правда”. – 1874. – Ч.4. – С.162.
78. Улуханов І. С. Узуальные и окказиональные единицы словообразовательной системы // Вопросы языкознания. – 1984. – № 1. – С. 44-54.
79. Фельдман Н. І. Окказиональные слова и лексикография // Вопросы языкознания. – 1957. – № 4. – С.12-17.
80. Фещенко М. М. Нові слова для нових понять // Культура слова. – К.: Наук. думка. –1979. – Вип. 17. – 31-36.

81. Франко І. Говоримо на вовка – скажімо і за вовка // Збір. тв. у 50-ти т. – К.: Наук. думка, 1980. – Т.28. – С.167-175.
82. Шанский Н. М. Лексикология современного русского языка. – М.: Просвещение, 1972. – 427 с.
83. Шашкін І.Ю. Неологізми на означення загальних тенденцій будівництва комунізму // Тезиси докладов к научно-итоговой конференции профессорско-преподавательского состава ДГУ. – Дніпропетровськ, 1966. – С.110-113.
84. Шашкін І.Ю. Неологізми на означення понять, що з'явилися в зв'язку з дальшим підвищенням рівня культурно-освітньої і масово-політичної роботи серед радянської молоді // Лінгвістичний семінар: Тези доповідей. – Дніпропетровськ, 1966. – С.6-8.
85. Шашкін І.Ю. Неологізми, що з'явилися в зв'язку з дальшим поліпшенням керівництва промисловістю і сільським господарством // Тези доповідей 2-ої наукової конференції Криворізького загально-наукового факультету Дніпропетровського університету. – Кривий Ріг, 1965. – С.20-23.
86. Шашкін І.Ю. Нове в лексиці радянської газети // Тези доповідей 7-ої української славістичної конференції. – Дніпропетровськ, 1966. – С.171-173.
87. Шашкін І.Ю. Нове в мові української газети періоду розгорнутого будівництва комунізму. – Х.: Вид-во Харків. ун-ту, 1965. – 92 с.
88. Швидка Н. І. Абстрактні іменники на -ість у сучасній мові і словнику // Слово і фразеологізм у словнику. – К.: Наук. думка, 1980 – С.138 -157.
89. Шейковский К. [Рецензія] Малоруско-німецкий словарь. Уложилв Євгений Желеховский. – Львів, 1882 – 1884. – Русский филол. вестник. – 1885. – Т. 13. – 15 с. (Окрема відбитка).
90. Шейковский К. [Рецензія] Словарь живого народного, письменного актового языка русских южан Российской и Австро-Венгерской империи. Составил Ф. Пискунов. – 2 изд. // Филологические записки. – 1884. – Вип. 4. – С.1-20.

91. Шерех Ю. Нарис сучасної української літературної мови. – Мюнхен: Молоде життя, 1951. – 402 с.
92. Юрчук Л.А. / АН УРСР. Ін-т мовозн. ім. О.О.Потебні. – К.: Наук. думка, 1979. – 408 с.

СЛОВНИКИ

93. Англо-український словник: Близько 65 000 слів / Уклад. М. Л. Подвезько, М. І. Балла; За ред. Ю.О.Жлуктенка – К.: Рад. школа, 1974. – 663 с.
94. Англо-український словник = English-Ukrainian Dictionary. Близько 120 000 слів: У 2 т. / Уклад. М. І. Балла. – К.: Освіта, 1996.
95. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. – М.: Сов. энциклопедия, 1966. – 607 с.
96. Верхратський І. Знадоби до словаря южнорусского. – Львів: Печ. Т-ва ім. Шевченка, 1877. – 88 с.
97. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка (1863-1866): В 4 т. – М.: Русский язык, 1989-1991. – Т.1-4.
98. Доманицький В. Словарик: Пояснення чужих та не дуже зрозумілих слів. – К.: Тип. С.Борисова, 1906. – 128 с.
99. Дубровський В. Українсько-російський словник / Ред. І.Стешенко. – К.: Час, 1909. – 318 с.
100. Загородній А. Г., Вознюк Г. Л., Смовженко Т. С. Фінансовий словник. – Львів: Центр Європи, 1997. – 572 с.
101. Кротевич Є. В., Родзевич Н. С. Словник лінгвістичних термінів / Заг. ред. Є.В.Кротевича – К.: Вид-во АН УРСР, 1957. – 236 с.
102. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.: ил.
103. Німецько-український словар / Зладили В. Кміцикевич і В. Спілка [В.Сімович] – Чернівці: Накл. Української Накладні, 1912. – 39, 672 с.

104. Новое в русской лексике: Словар. материалы-78 / [Н. Г. Герасимова, Н. З. Котелова, Т. Н. Поповцева, В. П. Петушков]; Под ред. Н. З. Котеловой. — М.: Рус. яз., 1981. — 262 с.
105. Новое в русской лексике: Словар. материалы-79 / [Н. З. Котелова, М. Н. Судоплатова, Н. Г. Герасимова, Т. Н. Поповцева]; Под ред. Н. З. Котеловой. — М.: Рус. яз., 1982. — 319 с.
106. Новое в русской лексике: Словар. материалы-81 / АН СССР, Ин-т рус. яз.; [Н. З. Котелова и др.]; Под ред. [и с предисл.] Н. З. Котеловой. — М.: Рус. яз., 1986. — 286 с.
107. Новое в русской лексике: Словар. материалы-82 / АН СССР, Ин-т рус. яз.; [Н. З. Котелова и др.]; Под ред. Н. З. Котеловой. — М.: Рус. яз., 1986. — 251 с.
108. Новое в русской лексике. Словар. материалы-84 / АН СССР, Ин-т рус. яз.; [В. Н. Плотицын и др.]; Под ред. [и с предисл.] Н. З. Котеловой. — М.: Рус. яз., 1989. — 424 с.
109. Новые слова и значения: Словарь-справочник по материалам прессы и лит. 60-х годов / [Е. А. Левашов, Т. Н. Поповцева, В. П. Фелицына и др.]; Под ред. Н. З. Котеловой. — М.: Сов. энциклопедия., 1971. — 544 с.
110. Новые слова и значения: Словарь-справочник по материалам прессы и лит. 70-х годов / [Е. А. Левашов, Т. Н. Поповцева, В. П. Фелицына и др.]; Под ред. Н. З. Котеловой. — М.: Рус. яз., 1984. — 805 с.
111. Новые слова и значения: Словарь-справочник по материалам прессы и лит. 80-х гг. / Рос. акад. наук, Ин-т лингвист. исслед.; [Т. Н. Буцева и др.]; Под ред. Е. А. Левашова. — СПб.: Дмитрий Буланин, 1997. — 903 с.
112. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка: 70 000 / Под. ред. Н. Ю. Шведовой. — М.: Рус. яз., 1989. — 924 с.
113. Орфографічний словник української мови: Близько 114 000 слів / АН УРСР. Ін-т мовозн. ім. О. О. Потебні; Укл.: С. І. Головащук, Т. В. Зайцева, І. С. Назарова, М. М. Пещак; За ред. С. І. Головащука та В. М. Русанівського. — К.: Наук. думка, 1977. — 856 с.

114. Орфографічний словник української мови Близько 120 000 слів / АН України; Ін-т мовозн. ім. О. О. Потебні; Ін-т укр. мови; Укр. мовно інформаційний фонд; Укл.: С. І. Головащук, М. М. Пещак, В. М. Русанівський, О. О. Тараненко. – К.: Довіра, 1994. – 864 с.
115. Орфографічний словник української мови / Укл. С. І. Головащук. – Київ, 1999.
116. Російсько-український словник / Гол. ред. акад. А. Кримський; Ред. В. Ганцов, Г. Голоскевич, М. Грінченкова. – К.: Червоний шлях, 1924. – Т.І : А-Ж. – 290 с.
117. Русско-украинский словарь: 80 000 / АН УССР. Ин-т языковед. им. А. А. Потебни; Гл. ред. Калинович М. Я.; чл. редкол.: Булаховский Л. А., Рыльский М. Т. – М.: ОГИЗ, 1948. – 799 с.
118. Сікорська З. С. Українсько-російський словотворчий словник. – К.: Освіта, 1995. – 250 с.
119. Словар чужих слів: 12000 слів чужого походження в українській мові / Зібр. З. Кузеля, М. Чайковський; Ред. З. Кузеля. – Чернівці, 1910. – 368 с.
120. Словарь новых слов русского языка (середина 50-х-середина 80-х годов) / Рос. АН, Ин-т лингв. исслед.; [Е. А. Левашов, Т. Н. Поповцева, С. И. Алаторцева и др.]; Под ред. Н. З. Котеловой. — СПб. : Дмитрий Буланин, 1995. — 876 с.
121. Словарь української мови: У 4 т. / Зібрала Ред. журн. “Кіевская старина”, упоряд. з дод. власного матеріалу Б. Грінченко. – К., 1907-1909. – Т.1-4.
122. Словник іншомовних слів / За ред. О. С. Мельничука. – К.: Голов. ред. УРЕ, 1985. – 966 с.
123. Словник іншомовних слів / Л. О. Пустовіт, О. І. Скопненко, Г. М. Сюта, Т. В. Цимбалюк / За ред. Л. Пустовіт. – К.: Довіра УНВЦ “Рідна мова”, 2000. – 1018 с.
124. Словник лінгвістичних термінів / Уклад. Д. І. Ганич, І. С. Олійник – К.: Вища шк., 1985. – 360 с.
125. Словник української мови : В 11 т. – К.: Наук. думка, 1970-1980. – Т.1-11.

126. Сомов О. П. Словарь редких и забытых слов. – М.: Наука, 1996.
127. Сучасний словник-мінімум іншомовних слів: Близько 6 тис. слів. – К.: Довіра, 1999. – 367 с.
128. Тимченко Е. Русско-малороссийский словарь: В 2 т.– К.: Тип. Имп. Университета Св. Владимира Н.Т.Корчакъ-Новицкаго, 1897-1899. – Т.1-2.
129. Толковый словарь русского языка конца XX в. Языковые изменения / РАН, Ин-т лингв. исследований; Под ред. Г.Н.Склярёвской. – СПб, 1998. – 824 с.
130. Толковый словарь русского языка: В 4 т. / Под ред. Д.Н.Ушакова. – М.: ОГИЗ, 1938. – Т.1-4.
131. Тутковський П.А. Словник геологічної термінології. Проект. – К.: ДВУ, 1923. – 62 с. – (ВУАН. ІУНМ. Матеріали до української природничої термінології та номенклатури. – Т.ІІ).
132. Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), М. П. Зяблюк та ін. – К.: Укр. енцикл., 2000. – 752 с.
133. Фразеологія ділової мови / Укл. В.Підмогильний, Є.Плужник. – К.: Час, 1927. – 296 с.